



**GLOBAL
INITIATIVE**
AGAINST TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME

ВАЖКЕ ПОВЕРНЕННЯ

МІНІМІЗАЦІЯ РИЗИКІВ
ЗАЛУЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ
ВЕТЕРАНІВ ДО ЛАВ
ОРГАНІЗОВАНОЇ
ЗЛОЧИННОСТІ

ЛИПЕНЬ 2024 РОКУ

ПОДЯКИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Цей звіт був підготовлений Обсерваторією нелегальних ринків і конфлікту в Україні. Ми висловлюємо особливу подяку ветеранам, які поділилися з нами своїм досвідом служби у війську та після неї, а також учасникам нашої конференції у Львові за їхні думки і досвід. Їхня праця в надзвичайно складних умовах водночас необхідна і надихаюча. Як завжди, ми глибоко вдячні нашому представнику в Києві за його критичне бачення, глибокі знання та невичерпну енергію, зокрема у проведенні інтерв'ю з ветеранами, які склали основу цього звіту, а також у керуванні дискусією під час конференції. Ми також хочемо подякувати представникам неурядових організацій, які спілкувалися з нами в Києві і роблять так багато для пошуку та реалізації рішень, що допомагають вирішити критично важливу гуманітарну проблему в розпал війни. І, нарешті, ми також дякуємо видавничій команді Глобальної ініціативи проти транснаціональної організованої злочинності за їхній гострий критичний погляд і візуальний підхід, а також команді з комунікацій за розповсюдження цього звіту в широкому світовому масштабі.

© 2024 Global Initiative Against Transnational Organized Crime.
Всі права захищені.

Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена або поширена у будь-якій формі та будь-якими засобами без письмового дозволу Глобальної ініціативи (GI-TOC).

Обкладинка: © *Global Images Ukraine via Getty Images*
Дизайн: Elné Potgieter

З усіма запитамі та пропозиціями звертайтеся до:
The Global Initiative Against Transnational Organized Crime
Avenue de France 23
Geneva, CH-1202
Switzerland
www.globalinitiative.net

ЗМІСТ

Передмова	2
Ключові ризики	3
Рекомендації	4
Чи актуальна тема демобілізації, роззброєння та реінтеграції вже сьогодні?	5
Демобілізація та роззброєння	6
Реінтеграція	7
Ризики організованої злочинності: від зневіри до вбивства	11
Зневірені: «Тут немає логіки. І навіть людяності»	13
Вразливі: «Нерви не залізни»	17
«Братки»: Приватні охоронні структури і легалізоване насильство	20
Заповзятливі: Що більше зброї, то більше бандитів	21
Шляхом впровадження позитивної ветеранської політики	26
Об'єднання зусиль громадянського суспільства, бізнесу та держави	26
Процес отримання та доступ до інформації	29
Дайте ветеранам палицю... І точку опори.....	30
Проблеми з наданням допомоги	33
Збір даних: Погляд на ризики в перспективі.....	36
Поправки до ветеранської політики відносно ризиків організованої злочинності	36
Висновки	37
Примітки	38



ВІД БАЧЕННЯ ДО ДІЇ: ДЕСЯТИЛІТТЯ АНАЛІЗУ, ЗЛАМУ ВКОРІНЕНИХ ПРАКТИК ТА ПРОТИДІЇ

Глобальна ініціатива проти транснаціональної організованої злочинності була заснована 2013 року. Її бачення полягало в мобілізації глобального стратегічного підходу до боротьби з організованою злочинністю шляхом зміцнення політичної прихильності до вирішення цієї проблеми, створення аналітичної бази даних про організовану злочинність, зламу вкорінених практик кримінальних економік і розвитку мереж протидії в постраждалих громадах. Десять років по тому загроза організованої злочинності є більшою, ніж будь-коли раніше, і тому вкрай важливо продовжувати діяти, створюючи скоординовану глобальну відповідь на цей виклик.



ПЕРЕДМОВА

У цьому звіті оцінюються ризики організованої злочинності в Україні, пов'язані з поверненням ветеранів війни. Це дуже складна і чутлива тема: попри те, що гарячий стан конфлікту означає, що наразі демобілізується дуже мало військовослужбовців, також існує занепокоєння, що обговорення проблеми ветеранів у такому контексті може призвести до їхньої стигматизації.

Водночас, як демонструє цей звіт, такі ризики не можна ігнорувати, і належна підготовка до демобілізації вже зараз може допомогти запобігти негативним наслідкам у майбутньому. Наше дослідження визначило такі ключові ризики організованої злочинності: поширеність вживання наркотиків серед військовослужбовців, надмірна кількість зброї в країні та можливість залучення ветеранів до організованих злочинних угруповань або формування таких, а також приєднання до приватних охоронних фірм в ролі виконавців брудної роботи. З іншого боку, відчуття невдоволення серед ветеранів, яке ґрунтується на сприйнятті того, що держава не виконує своїх обіцянок щодо надання індивідуальної підтримки або реформування суспільства в цілому, також може вбити клин між ветеранами і суспільством, породжуючи напруженість і збільшуючи ризик конфронтації, в тому числі із застосуванням насильства.

Політика щодо ветеранів в Україні - це сфера, яка швидко розвивається. Міністерство у справах ветеранів очолює роботу над новим законом про ветеранів - важливим кроком, який забезпечить відповідність українського законодавства новим реаліям постконфліктного періоду, коли в суспільстві з'явиться мільйон або більше ветеранів. Також ведеться робота над законопроектами, які регулюють законне володіння зброєю і покликані внести необхідну ясність з точки зору контролю за мільйонами одиниць трофейної зброї в країні.¹

Зважаючи на те, що новий закон про демобілізацію ще не подано на розгляд парламенту (на момент написання цього звіту), а ветеранів в Україні відносно небагато, 2024 рік є критично важливим вікном можливостей. Україна має використати цей час, щоб визначити та впровадити комплексну політику щодо ветеранів ще до того, як додому повернеться ціла хвиля демобілізованих учасників бойових дій. Попри те, що в період 2014-2022 років сплеск організованої злочинності, пов'язаної із залученням ветеранів, не спостерігався, зараз чисельність ветеранського сегменту буде значно більшою. Навіть незначна частина цих ветеранів, які потраплять у сферу інтересів кримінальних структур, матиме значний вплив на українське суспільство в цілому.

Наразі мало що свідчить про готовність держави реагувати на такі виклики. Реалізація оголошених на сьогоднішній день ініціатив була несистемною і повільною, а Міністерство у справах ветеранів не мало постійного очільника протягом більшої частини першої половини 2024 року. Процес демобілізації для тих, хто отримав на неї право, має доволі неприємний і навіть принизливий



Наразі у Збройних силах України служить понад мільйон людей. Реінтеграція такої кількості ветеранів у суспільство буде масштабним завданням і вимагає термінових політичних рішень. © Anatoli Stepanov via Getty Images

характер. Наші інтерв'ю з ветеранами виявили таку проблему, як обмежений доступ до інформації про пільги. Багато з них навіть не знають, які саме пільги їм доступні. Що стосується реабілітації, відчувається істотний брак ефективної психологічної, фізіологічної, юридичної та соціальної підтримки ветеранів. Частково це можна пояснити реальними труднощами, які війна наклала на Україну: процес, на який зазвичай ідуть роки, доводиться проходити за кілька тижнів.

Але необхідність вирішення проблеми нікуди не зникла. З початку повномасштабного вторгнення неурядові громадські організації, чимало з яких працюють у сфері захисту прав ветеранів ще з 2014 року, докладають значних та ефективних зусиль, щоб заповнити прогалини у наданні допомоги ветеранам - від фізіологічної та психологічної підтримки до формування бізнес-колективів та розробки політики щодо ветеранів «протягом усього життя». Проте багато хто вважає, що вони працюють ізольовано, а держава чинить опір їхнім спробам співпрацювати та впроваджувати стратегічне та інноваційне мислення у справах ветеранів.² Лише держава може запропонувати ветеранську політику в необхідному обсязі та із залученням достатніх ресурсів, але неурядові організації також здатні зробити свій вагомий внесок, не в останню чергу завдяки своїй гнучкості та готовності надавати допомогу саме там, де вона особливо необхідна. Якщо Україна хоче реалізувати програму «глибокої профілактики» - стратегію, яка комплексно задовольняє потреби ветеранів на рівні суспільства, а не адресно на індивідуальному рівні, - знадобиться об'єднання зусиль як держави, так і громадянського суспільства, що в результаті може призвести до зменшення ризиків, пов'язаних з організованою злочинністю. Суворая реальність полягає в тому, що в той час, як Україна виділяє стільки ресурсів, скільки може, на конфлікт, який не припиняється ані на день, вона також повинна починати планувати заходи для подолання його наслідків, які триватимуть десятиліттями.

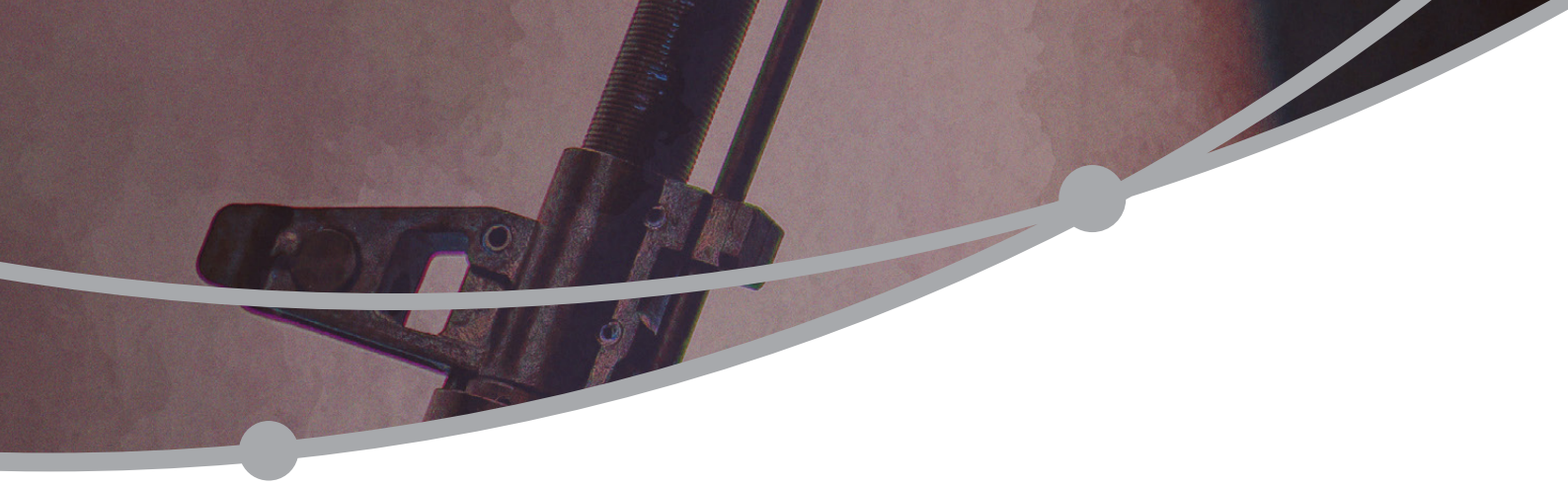
Ключові ризики

- Відсутність стратегічної політики щодо ветеранів (яка б охоплювала весь життєвий шлях ветеранів та членів їхніх сімей) може ускладнити реінтеграцію ветеранів у суспільство та наражати їх на ризики впливу з боку організованої злочинності.

- Вживання наркотиків серед військових, деякі з яких можуть мати проблеми із залежністю, може призвести до того, що частина ветеранів стане споживачами або дрібними дилерами у цивільному житті і, можливо, вчинятиме дрібні злочини (наприклад, крадіжки), щоб мати можливість заплатити за наркотики, а також до серйозних наслідків зловживання психоактивними речовинами з точки зору охорони здоров'я та соціальної сфери.
- Велика кількість зброї в країні, більшість з якої є трофейною, може поповнити арсенали організованих злочинних угруповань і сприяти довгостроковій торгівлі зброєю як на внутрішньому, так і на транснаціональному рівнях. Легка доступність зброї серед ветеранів також становить ризик для соціальної стабільності, оскільки вже відомі поодинокі випадки використання ветеранами стрілецької зброї та гранат у побутових суперечках або для самоушкодження.
- Деякі ветерани можуть намагатися продати свої військові бойові та організаторські навички організованим злочинним угрупованням як кілери, бойовики тощо. Хтось із них може створювати власні угруповання. Особливою увагою можуть користуватися оператори безпілотників, оскільки дрони потенційно можуть використовуватися для контрабанди, збору оперативної інформації та замахів на вбивство.
- У легальному секторі ветеранів можуть залучати до роботи в приватних охоронних фірмах як агентів фізичного впливу. Це загрожує поширенням використання силових методів як способу вирішення бізнес-спорів, виходу на нові ринки і послаблення конкурентів, що матиме негативний вплив на економічне середовище України, репутація якої в майбутньому матиме вирішальне значення для зовнішніх інвесторів, насамперед у контексті відбудови країни.

Рекомендації

- Закон про демобілізацію є нагальним пріоритетом і передумовою всієї політики у справах ветеранів. Держава також має співпрацювати з громадянським суспільством в контексті розробки справді комплексного та стратегічного законопроєкту про ветеранську політику, що включатиме положення, спрямовані на мінімізацію ризиків втягнення ветеранів у злочинну діяльність.
- Необхідно створити можливості для збору даних про життєвий шлях ветеранів, щоб визначити справжній масштаб проблем, з якими стикаються ветерани, запобігти стигматизації та належним чином спрямувати надання цільової допомоги.
- Суспільство має пристосовуватися до ветеранів, а не навпаки. Інформація має бути спрощена, оцифрована та впорядкована, щоб полегшити перехід від військового до цивільного життя. Цифровий еквівалент військового квитка можна було б завантажити на державну платформу державних електронних послуг «Дія», щоб автоматично надавати ветеранам доступ до пільг без необхідності долати бюрократичну тяганину з паперовими документами. Інформація про можливості та підтримку має надаватися ветеранам, а не шукатися ними.
- Слід прискорити ухвалення нового закону про володіння зброєю, щоб забезпечити ясність і контроль за величезною кількістю зброї на руках у цивільних осіб. Аналогічно, для ветеранів, які хочуть використати свої військові навички, законопроєкт, представлений у квітні 2024 року щодо легалізації приватних військових компаній, може стати корисною альтернативою і відвернути їх від участі в діяльності організованих злочинних угруповань.
- Ветерани повинні відчувати, що суспільство їх цінує і поважає, але також очевидно, що найкращим джерелом підтримки можуть бути інші ветерани. Держава повинна підтримувати створення ветеранських об'єднань, здатних надавати неформальну соціальну та психологічну підтримку на додаток до професійної допомоги, яка може знадобитися деяким учасникам бойових дій.



ЧИ АКТУАЛЬНА ТЕМА ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ, РОЗЗБРОЄННЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЖЕ СЬОГОДНІ?

Конфлікт в Україні створює, можливо, найскладніший і наймасштабніший виклик у сфері демобілізації, роззброєння та реінтеграції (ДРР) у 21 столітті. Станом на квітень 2024 року на військовій службі перебував мільйон українців, 300 000 з яких брали безпосередню участь у бойових діях в ході конфлікту, який триває вже десятий рік, причому його інтенсивність різко зросла після повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 року.³ На березень 2024 року близько 70% українців мали родичів, які воюють або воювали з початку повномасштабного вторгнення.⁴ Зброя хлинула в країну як від західних партнерів Києва, так і з рук російських агресорів. Кількість ветеранів стрімко зростає: за неофіційними оцінками, число поранених і демобілізованих українських військовослужбовців становить від 100 000 до 120 000 осіб.⁵

Ідея обговорення ДРР на цьому етапі видається суперечливою. ДРР передбачає припинення бойових дій, але наразі війна не демонструє жодних ознак того, що вона наближається до завершення. На східному фронті тривають запеклі бої, і національним пріоритетом є мобілізація ще більшої кількості військовозобов'язаних для утримання лінії фронту. Україна продовжує атакувати російські військово-морські об'єкти в Чорному морі і Криму та нафтопереробні заводи в Росії, а ракетні удари регулярно завдаються по українським містам і російським військовим об'єктам.⁶ У квітні 2024 року Президент Володимир Зеленський нарешті підписав новий закон про мобілізацію, який допоможе відновити боєздатність України після невдалого і витратного контрнаступу 2023 року.

Існують і більш теоретичні перешкоди для обговорення ДРР в Україні. На конференції у Львові, організованій Глобальною ініціативою проти транснаціональної організованої злочинності (GI-TOC) у квітні 2024 року, низка представників громадянського суспільства заявили, що не знайомі з цим терміном, а ті, хто знав про нього, сумнівалися в його доречності для України. Термін ДРР справді нечасто застосовувався до конфліктів високої інтенсивності. Зусилля з ДРР відбувалися переважно в дуже різних контекстах у Латинській Америці та Африці, головним чином у «нетрадиційних» війнах з недержавними збройними угрупованнями, де держава не має інструментів для роззброєння комбатантів і повинна самостійно розробляти цей процес. Натомість більшість учасників конференції у Львові акцентували увагу на необхідності впровадження в Україні ефективної ветеранської політики.⁷

Попри те, що між політикою щодо ветеранів і ДРР є очевидні точки перетину, остання забезпечує більш комплексну основу для опису процесу, за допомогою якого військовий стає ветераном, а отже, вказує на

ширший спектр ризиків і потреб, які повинні враховувати особи, що формують таку політику. Звісно, чимало уроків ДРР не стосуються України – скажімо, організована злочинність тут не діятиме як деструктивний фактор у мирних процесах, як це траплялося в інших країнах,⁸ - але, тим не менш, ширші аспекти не втрачають своєї актуальності. Процес демобілізації не настільки складний, коли йдеться про офіційне військо, а не, скажімо, недержавні збройні формування, але він все одно має визначальний і потенційно відчужуючий вплив на стосунки між військовими і державою. Аналогічно, роззброєння військових може бути «внутрішньою» справою, але велика кількість трофейної зброї і відсутність спеціального закону про зброю означає, що вирішення проблеми доступності зброї в Україні є загальносуспільним викликом. Отже, роздуми про ДРР у специфічному українському контексті дозволяють нам побачити ширший спектр наскрізних ризиків.

Саме з такими міркуваннями GI-ТОС вирішила скласти карту ризиків, пов'язаних з організованою злочинністю, з метою інформування та просування позитивної політики, яка передбачала б заходи для подолання таких ризиків. В основі цього дослідження лежить серія детальних інтерв'ю, проведених з ветеранами, а також вищезгадана конференція у Львові, яка зібрала видатних представників громадянського суспільства, з метою обговорення питання повернення ветеранів до цивільного життя в цілому та ризиків, пов'язаних з організованою злочинністю зокрема. Ця робота також доповнюється широким кабінетним дослідженням українських та англомовних джерел.

Демобілізація та роззброєння

Це дослідження підкреслює гостру потребу в діях за всіма трьома напрямками ДРР. Навіть після двох років, які минули з моменту повномасштабного вторгнення, процес демобілізації в Україні залишається глибоко проблематичним, оскільки відсутня правова база, яка б його регулювала. Демобілізація була одним із ключових питань, що обговорювалися в законі про мобілізацію (Законопроект № 10449, «Про мобілізацію»), представленому в грудні 2023 року, який спочатку мав на меті збільшити кількість призовників шляхом зниження призовного віку до 25 років і скасування статусу «обмежено придатних»; проект також передбачав потенційну демобілізацію через 36 місяців після залучення до лав Збройних Сил України.⁹



Відсутність закону про демобілізацію спричинила протести, як наприклад ось цей, що відбувся у жовтні 2023 року в Києві. © Yan Dobronosov/Global Images Ukraine via Getty Images

Однак його обговорення загрузило в політичних суперечках, не в останню чергу через звільнення генерала Валерія Залужного, командувача збройними силами, який першим порушив питання про необхідність мобілізації більшої кількості військових, правову основу для якої мав забезпечити цей законопроект.¹⁰ Закон нарешті ухвалили у квітні 2024 року, але тільки після того, як з нього вилучили

положення, що стосувалися демобілізації.¹¹ Це рішення викликало обурення серед бійців, чимало з яких воюють ще з початку повномасштабного вторгнення 2022 року, а дехто - навіть з часів Революції Гідності 2014 року.¹² Відсутність фіксованих термінів служби також може спричинити глибокий стрес і посилення почуття соціальної несправедливості серед військових.¹³

Демобілізація залишається доступною лише за виняткових обставин, передбачених положеннями про воєнний стан: зокрема, для догляду за непрацездатними членами сім'ї або для тих, хто сам має статус непрацездатного.¹⁴ Але навіть для тих, хто має законне право на демобілізацію, цей процес може бути виснажливим і деморалізуючим. Ветерани розповіли нам про свою боротьбу з системою радянського зразка, яка змушувала їх почуватися, за словами одного відомого ветерана, «приниженими».¹⁵ Як зазначив один із ветеранів, брак інформації та непрозорість процесу неодноразово викликали серйозні занепокоєння: «Немає навіть переліку тих документів, які їм потрібні і які вони хочуть отримати. Таке враження, що вони вигадують його на ходу».¹⁶ Отримання необхідних документів для звільнення за станом здоров'я та підтвердження статусу УБД загрузло в плутанині, паперовій тяганині та примхах командирів. При цьому, корупційна складова подекуди допомагає прискорити процес.¹⁷ Ухвалений у квітні 2024 року закон, положення якого скасовують статус «обмежено придатний» під час проходження військово-лікарської комісії, допоможе усунути проблемні «сірі зони» в оцінці стану здоров'я військовозобов'язаного (і потребу в подальших перевірках),¹⁸ проте необхідні набагато ширші реформи.

Роззброєння

Серед опитаних ветеранів спостерігається загальна згода щодо запровадження суворої процедури роззброєння у війську, коли неповернення виданої зброї повинно ставати перешкодою для демобілізації. Однак це може мати обмежену ефективність у вирішенні ширшого питання роззброєння, яке стоїть перед Україною. Доступність зброї та вибухових речовин у країні різко зросла, здебільшого через покинуту «трофейну» зброю у прифронтових районах. За оцінками Міністерства внутрішніх справ, станом на квітень 2024 року на руках у цивільного населення могло перебувати від 1 до 5 мільйонів одиниць трофейної зброї.¹⁹

У цьому контексті контроль над зброєю матиме центральне значення. У середині 2023 року було створено портал Центрального реєстру зброї, а в березні 2024 року парламент ухвалив у першому читанні закон, який зобов'язує декларувати або здавати трофейну зброю впродовж 24 годин.²⁰ Але в Україні досі немає спеціального закону, який регулює законне право на володіння вогнепальною зброєю. У парламенті зареєстровано два законопроекти, один з яких визначає правові підстави для зберігання зброї цивільними особами до 90 днів після закінчення воєнного стану, з положенням про легалізацію трофейної зброї.²¹ Другий закон регулюватиме порядок придбання зброї цивільними особами.²²

Реінтеграція

Київ намагається впроваджувати послідовну політику щодо реінтеграції ветеранів, причому значна частина базових напрацювань вже існує.²³ Законодавча база в галузі соціального захисту та пільг чинна з 1993 року (попри те, що вона багато в чому ґрунтується на радянських стандартах) і передбачає комплексний соціальний пакет для ветеранів (див. Малюнок 1), тоді як нове бачення, викладене урядом 2023 року, видається всеохоплюючим і вражаючим.²⁴ На початку 2023 року Верховна Рада за поданням Кабінету Міністрів ухвалила амбітний план дій, спрямований на трансформацію цифрового управління пільгами, покращення надання психологічної допомоги та створення мережі центрів ветеранського розвитку для підвищення професійної кваліфікації ветеранів.²⁵ План роботи уряду передбачав, що Міністерство у справах ветеранів до серпня 2023 року має запропонувати зміни до Закону України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту», розширивши пільги для захисників та їх родин, і підготувати проект закону «Про засади ветеранської політики» до жовтня 2023 року.²⁶

Відтоді було зроблено певні кроки для спрощення процесу отримання статусу учасника бойових дій, який передбачає вищу заробітну плату та додаткові пільги після закінчення служби, але прогрес в інших сферах був повільний і нерівномірний.²⁷ На момент написання цього звіту на офіційному урядовому порталі з'явилася коротка, недатована «ветеранська політика» з різними тематичними напрямками, але, схоже, це лише попередній нарис.²⁸ Портал е-Ветеран нефункціональний у певних аспектах, що стосуються права на пільги,²⁹ а модернізація флагманського проекту Міністерства у справах ветеранів - Центр соціально-психологічної реабілітації «Бородянка» - відстає від графіка і є предметом звинувачень у нецільовому використанні коштів.³⁰ Навіть загиблі на війні страждають від таких бюрократичних зволікань. Станом на березень 2024 року Зеленський так і не підписав закон про створення Національного військового меморіального кладовища в Києві, який український парламент ухвалив у квітні 2023 року,³¹ а дебати щодо цього проекту тривають ще й досі.³²

Види гарантій або пільг	Учасники бойових дій (Статті 5, 6)	Особи з інвалідністю внаслідок війни (Стаття 7)	Учасники війни (Статті 8, 9)
Безкоштовні ліки	Так	Так	Так
Безоплатне санітарно-курортне лікування	Призупинено на 2023 рік	Призупинено на 2023 рік	Призупинено на 2023 рік
Оренда житла	Знижка 75%	Знижка 100%	Знижка 50%
Опалення житла	Знижка 75%	Знижка 100%	Знижка 50%
Безоплатний проїзд у пасажирському транспорті в межах України	Так	Так	Ні
Безоплатне користування послугами поліклінік і госпіталів при виході на пенсію	Так	Так	Так
Безоплатне щорічне медичне обстеження	Так	Так	Так
Виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності	100% середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи	100% середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи	100% середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи
Першочергове право залишатися на роботі в разі скорочення штату	Так	Так	Так
Доступ до 10-річного кредиту на будівництво та реконструкцію житлових будинків та присадибних ділянок	Так	Так	Так
Пільги зі сплати податків, включно з неоподатковуваною грошовою допомогою та житловими субсидіями	Так	Так	Так
Першочергове обслуговування службами побутової, громадського харчування, ЖКГ, міжміського транспорту	Так	Так	Так
Першочергове право на вступ до закладів вищої/професійної доуніверситетської освіти	Так	Так	Ні

МАЛЮНОК 1 Перелік законодавчо закріплених соціальних гарантій та пільг для ветеранів.

ДЖЕРЕЛО: Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» №3551-XII від 22.10.1993», https://veteranfund.com.ua/legal_consultations/social-garnt-pilgi/

«Триває повномасштабна війна, але нічого не змінилося»

- ВЕТЕРАН

Потрібну інформацію важко знайти та зрозуміти, причому 70% ветеранів не знають, що саме може запропонувати держава.³³ «Я демобілізований, я повинен кудись піти, щоб отримати цю допомогу, - сказав один ветеран, - але я просто не розумію, як це працює, звідки я маю отримати цю допомогу».³⁴ Інший ветеран був ще песимістичніший, зауваживши: «Ніякої підтримки немає. Може, вона є десь на папері, але насправді її немає».³⁵ Міністерство у справах ветеранів, яке парламент закликав взяти на себе провідну роль у координації справ ветеранів, сприймається як пасивне і неефективне. Його міністр подав у відставку в лютому 2024 року, і на момент написання цього звіту постійного очільника досі не призначили, хоча Міністерство почало демонструвати більшу цілеспрямованість і готовність до комунікації.³⁶ Згідно з опитуванням, проведеним у березні 2024 року серед 1 000 українських громадян, 63% респондентів вважають, що уряд не виконує своїх зобов'язань перед ветеранами.³⁷

Також гостро постає питання обмежень у фінансуванні. За словами високопосадовця однієї з провідних міжнародних організацій, 2025 року Київ буде змушений скоротити соціальні видатки, щоб утриматися на плаву через дефіцит торговельного балансу, навіть враховуючи західну допомогу. Згідно з базовими оцінками МВФ, Україна матиме кумулятивний дефіцит поточного рахунку платіжного балансу в 52,6 мільярдів доларів США в період з 2024 по 2033 рік і потребуватиме 85,2 мільярдів доларів США зовнішнього фінансування в період з 2024 по 2027 рік (за песимістичними підрахунками ця сума може зрости до 103,9 мільярдів доларів США).³⁸

І це вже відчувається. Безкоштовне лікування в реабілітаційних санаторіях, яке понад 60% ветеранів назвали основною потребою,³⁹ було призупинено у 2023 році. За словами представників Veteran Hub, неурядової організації з надання підтримки ветеранам, уряду бракуватиме коштів, щоб задовольнити потреби ветеранів, оскільки останніх буде просто занадто багато.⁴⁰ Обіцянки, дані державою в той час, коли бенефіціарами були лише 1,5% населення (як це було у 2014-2022 роках), буде неможливо виконати, коли внаслідок російського вторгнення ця цифра сягне 10-30%.⁴¹

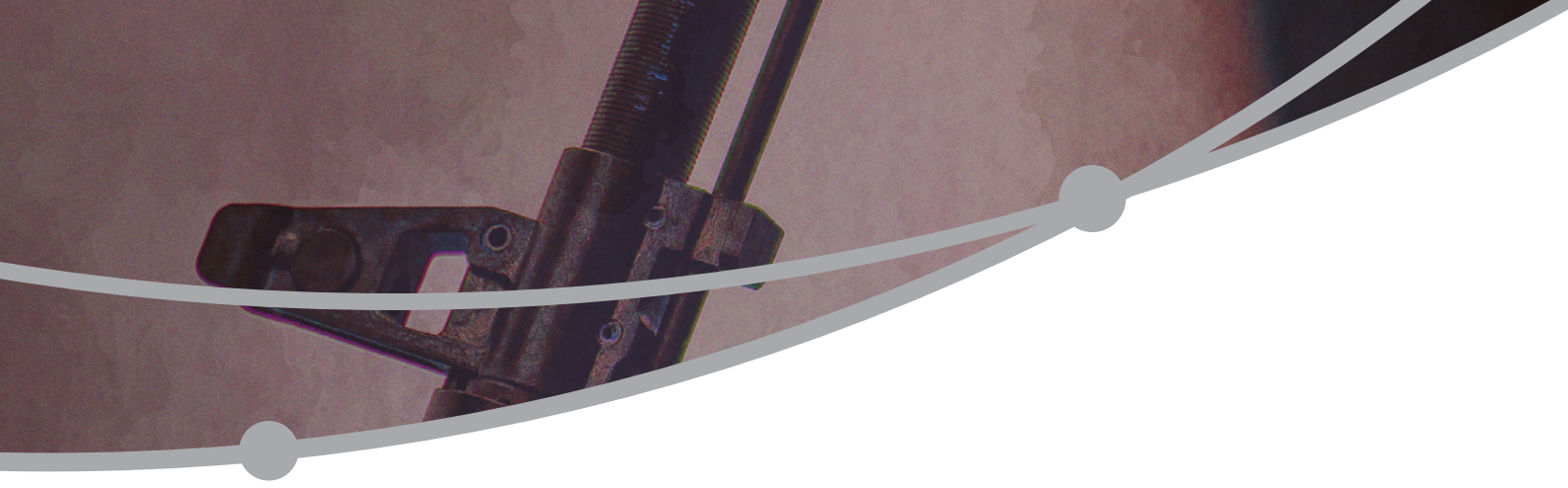
Якщо уряд не зможе виконати своїх зобов'язань перед ветеранами, він ризикує втратити легітимність і авторитет у вирішенні ветеранських питань. Консолідований пакет пільг, який уряд може реально надати, був би набагато кращим рішенням, ніж безліч пільг, які існують лише на папері, особливо якщо цей пакет обговорюється з ветеранами перед його остаточним затвердженням. Наслідки такого стану справ є далекосяжними: як зазначається в одній з оцінок від жовтня 2023 року, «нинішня державна політика щодо ветеранів та їхніх родин несе в собі глибокі ризики для її отримувачів та всього українського суспільства».⁴²

Якщо така ситуація залишиться незмінною, може сформуватися ціла низка ризиків організованої злочинності. Недовіра до держави може спонукати ветеранів шукати застосування своїм смертоносним навичкам у кримінальному середовищі. Попри те, що в період між 2014 і 2022 роками не спостерігалось різкого збільшення кількості ветеранів, які стали учасниками злочинних угруповань, наразі кількість чинних військовослужбовців значно більша, ніж у період до вторгнення. Якщо навіть невелика частка цієї групи втягнеться у злочинну діяльність, наслідки для суспільства будуть драматичними. Комплексна програма ДРР не може усунути всіх цих ризиків, але вона здатна їх зменшити. Як зауважив Юрій Гудименко, український громадський і політичний діяч, який також служить у ЗСУ:

Усі негативні сценарії будуть. Буде ветеранський алкоголізм. Буде ветеранська наркоманія. Буде ветеранське самогубство. Ветерани абсолютно точно будуть займатися криміналом. Це факт. Це є в кожній країні світу. Питання в масштабах. Чи це буде один відсоток з ветеранів, чи це буде умовно 50 відсотків?⁴³

Цю тему потрібно обговорювати вкрай делікатно. Надзвичайно важливо, щоб ветеранів не стигматизували і не вважали, що вони мають вроджений потяг до кримінальної поведінки. Цей висновок також підтверджується дослідженнями американських і британських ветеранів, які засвідчують, що сам факт проходження військової служби не є вагомим чинником, який зумовлює схильність до скоєння злочинів після звільнення.⁴⁴

Погоджуючись із тим, що ветерани не мають жодної притаманної їм схильності до певних видів злочинів або навіть до злочинної діяльності як такої, і що всі ризики, описані нижче, не стосуються виключно ветеранів, а поширюються на ширші верстви населення, слід також визнати, що саме ветерани стикаються з унікальним набором проблем у цивільному житті. Їхній досвід війни, отримані травми (фізичні та психологічні), загострене сприйняття цивільного суспільства - все це вимагає розуміння усвідомлення не як чогось негативного, а як реальності, яку треба розуміти і якою треба керувати. Цілком зрозуміло, що кримінальні ризики наразі недооцінюються в публічному дискурсі. В рекомендаціях Veteran Hub від 2023 року стосовно формування державної політики щодо ветеранів присутня лише одна коротка згадка про таку проблему.⁴⁵ Однак автори заголовків у ЗМІ не матимуть таких докорів сумління.⁴⁶ Саме для того, щоб уникнути необґрунтованого таврування ветеранів як злочинців, ці ризики необхідно відкрито обговорювати вже зараз.



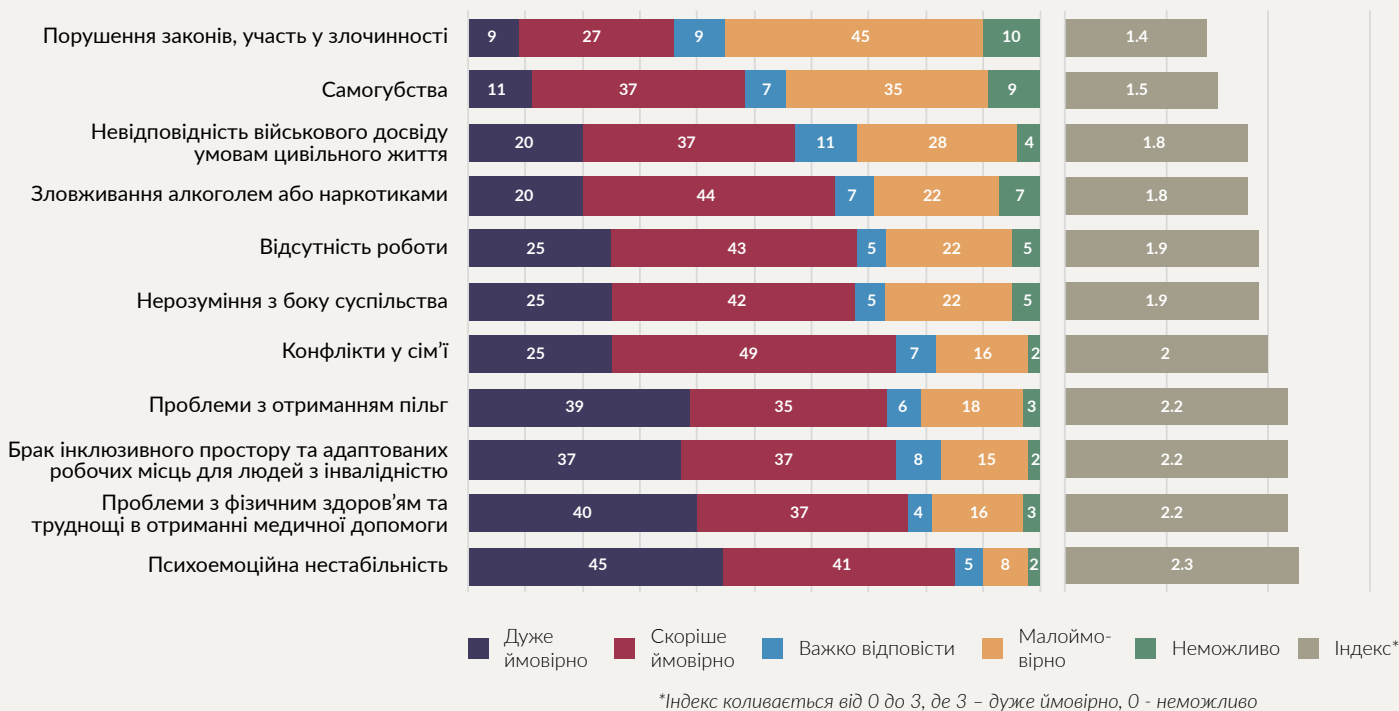
РИЗИКИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ВІД ЗНЕВІРИ ДО ВБИВСТВА

Якою мірою ветерани можуть бути залучені до лав організованої злочинності? Яких форм може набувати їхня участь? Наскільки корисними є паралелі із подіями минулому, такими як сплеск злочинності в розпал конфлікту на Балканах або досвід радянських ветеранів війни в Афганістані?⁴⁷ Які визначальні фактори унікальні для конкретної ситуації, а які - спільні для всіх? Які типи ризиків найпоширеніші і мають найбільший вплив?

Щоб відповісти на ці питання, необхідно дослідити ключові чинники, що спонукають до злочинності, а також контексти, що їй сприяють. Наприклад, лише 9% респондентів опитування, проведеного Міністерством у справах ветеранів серед 1 000 українських громадян у березні 2024 року, припустили, що ветерани «дуже ймовірно» можуть бути втягнуті у злочинну діяльність або порушувати закон, тоді як для інших факторів, які можуть мати опосередкований зв'язок зі злочинністю, таких як зловживання алкоголем або наркотиками (20%), незрозуміння з боку суспільства (25%) та відсутність роботи (25%), ця цифра була вищою.⁴⁸ Зв'язок між цими трьома останніми категоріями та злочинністю аж ніяк не є абсолютним, але їх також не можна скидати з рахунків, бо всі вони збільшують дистанцію між ветераном і цивільним життям.

У цьому розділі розглядаються чотири основні групи ветеранів, на яких може розповсюджуватися вплив кримінальних ризиків:

- Ті, хто розчарувався в українському суспільстві («Зневірені»);
- Ті, чий військовий досвід та проблеми із залежністю роблять їх вразливими до втягнення у злочинну діяльність («Вразливі»);
- Ті, хто прагнуче застосовувати свої бойові навички в легальних секторах, які можуть водночас перетинатися з нелегальною діяльністю («Братки»);
- Ті, хто буде активно прагнути використовувати набуті на війні навички для незаконної діяльності в лавах організованої злочинності («Заповзятливі»).



МАЛЮНОК 2 Відповіді цивільних осіб на опитування стосовно оцінки ймовірних ризиків, з якими стикаються ветерани, що повертаються з російсько-української війни.

ДЖЕРЕЛО: Український Ветеранський Фонд, Рейтинг Моніторинг, 27-а хвиля: Образ ветеранів в українському суспільстві, 2-5 березня 2024 року, https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/RG_UA_Veterans_1000_UA_032024_press-1.pdf

Зв'язок між цими чотирма групами та організованою злочинністю досить складний, але стає очевиднішим від першої до четвертої категорії.⁴⁹ Ветерани, які відчувають, що їх полишили напризволяще, ігнорують або їм перешкоджають, звісно, не обов'язково стають злочинцями, але ці почуття матимуть руйнівний вплив на саму матерію цивільного життя. Якщо десятки або навіть сотні тисяч колишніх військових повернуться з війни, почувачись зрадженними і вороже налаштованими до держави, це однозначно матиме негативний вплив на ситуацію в країні. Відчуття люті, зневіри і несправедливості суперечать почуттю соціального благополуччя, згуртованості і спільної мети, які є найкращим захистом суспільства від злочинності.⁵⁰

Такі відчуття також можуть стати стимулом для скоєння злочинів.⁵¹ Спираючись на загальну теорію стресу, яка припускає, що люди, з якими погано або несправедливо поводяться, можуть реагувати злочинною поведінкою, Гізер Шойерман розробила модель трьох типів несправедливості - розподільчої (несправедливий розподіл ресурсів), процедурної (непослідовне застосування процедур) та інтерактивної (несправедливе, грубе або таке, що принижує гідність, поводження), - які можуть підвищити ймовірність криміналізації.⁵² Переходячи до українського контексту, можна стверджувати, що військові та ветерани, які бачать процвітання корупції, систему, яка не виконує своїх обіцянок, і суспільство, яке ізолює, відчужує або іншим чином не розуміє ветеранів, можуть відчувати підвищену вразливість до злочинності. Це може проявлятися у вигляді опору владі або вчинення самосудів.

Для «вразливих» такий зв'язок безпосередніший, хоча мотивом є потреба. Залежність, травма і відсутність економічних можливостей - це очевидні шляхи до злочинів низького рівня, хоча далеко не всі представники цієї категорії вдаватимуться до них.

«Найбільша проблема всього цього процесу полягає в тому, що з часом правила гри змінюються»

- ВЕТЕРАН

Для тих, хто залучається до сфери приватної охорони, межі між законністю та незаконністю можуть бути розмиті. Більшість приватних охоронних фірм в Україні пропонують індивідуальну та всебічну підтримку своїм клієнтам у законний спосіб, але деякі з них можуть бути не такими прискіпливими. Ветерани, найняті як «братки», переважно офіційно зареєстрованими компаніями, можуть застосовувати силові методи на межі законності або поза нею, включно із залякуванням конкурентів своєї компанії або у вигляді «захисту бізнесу» чи «вирішення суперечливих питань». Той факт, що клієнтами подібних структур стають переважно бізнесмени та політичні діячі, означає, що цей «силовий бізнес» (як це назвав представник однієї з українських неурядових організацій) може мати істотний вплив на бізнес і політику в Україні.

В останній категорії зв'язок безпосередній: це особи, яким організована злочинність пропонує середовище, де їхні військові навички будуть визнані та винагороджені. До них належать ті, хто приєднується до злочинних угруповань як кілери, члени банд, озброєні грабіжники, пілоти дронів або контрабандисти.

Зневірені: «Тут немає логіки. І навіть людяності»

Для переважної більшості військовослужбовців демобілізація наразі не передбачена, але під час розмови з кількома ветеранами, чий обставини дозволили їм звільнитися, стало зрозуміло, що на практичному рівні цей процес викликає сильне психологічне спустошення, а на символічному - показує, що держава загрузла в бюрократії радянського зразка, дрібній корупції та відсутності поваги до ветеранів. Замість того, щоб отримати належні пільги та виплати, військові змушені проходити через довгі випробування, намагаючись довести, що вони справді були військовослужбовцями. Попри те, що демобілізація займає короткий проміжок часу порівняно з реінтеграцією, ефективний процес демобілізації може суттєво допомогти бійцю в його реінтеграції в суспільство. Справедливим є і зворотне твердження.

Загальний брак інформації, вимога відвідувати численних лікарів для проведення часто зайвих обстежень, маніпуляції з медичною документацією для применшення серйозності проблем зі здоров'ям,⁵³ форми, які важко або практично неможливо отримати,⁵⁴ велика кількість паперової документації та відсутність електронного документообігу, а також відмова розглядати заяви - ці та інші фактори сприяють довготривалому, подекуди сюрреалістичному процесу, який ставить військових у залежність від непрозорої, байдужої та негнучкої системи.⁵⁵ Як зауважив один ветеран,

У коридорі сидів хлопець без третини голови. Невже не можна було оформити його звільнення, коли він ще лежав у госпіталі? Невже це не міг зробити один лікар, щоб йому не потрібно було обходити ще двадцять, які йому не потрібні?⁵⁶

У корені проблеми лежить брак послідовності та передбачуваності. Пріоритет надається неформальним усним наказам військових командирів. Один із ветеранів докладно описав свою кафкіанську одіссею в пошуках форми бойового розпорядження, яка дозволила б йому отримати більше пільг після демобілізації:

Я дзвоню до діловода і кажу: «Мені потрібна Форма 6 для УБД [статус учасника бойових дій]». «Ні, вам не потрібна Форма 6, - каже він. - Вам потрібно дещо інше, я з'ясую». Минає три дні, і я пишу знову. Виявляється, командир заборонив видавати Форму 6, поки бригада перебуває в зоні бойових дій. Це усний наказ, але вони його чітко виконують. Бригада видасть її, коли вийде із зони бойових дій. «Добре, - кажу, - я зрозумів».

«У мене була 100% мотивація [на початку повномасштабного вторгнення], зараз вона на нулі»

- ВЕТЕРАН

Потім [після спроб отримати Форму 6 іншими способами] я демобілізувався, подзвонив у частину і сказав: «Мені потрібна Форма 6 вже зараз». Мені сказали: «Ні, якби ти був у частині, ми б тобі її дали, але оскільки ти демобілізований, ми її тобі не дамо. Нехай військкомат зробить офіційний запит».⁵⁷

Той самий ветеран також поділився враженням, що неофіційні вказівки гальмують процес роботи з пораненими бійцями:

Потрапити до лікаря непросто, тому що їх мало, і я так розумію, існує якийсь усний наказ не приймати всіх, неофіційний. [...] У нас у частині був хлопець, у нього набрякла нога, він не може ходити, а лікар по телефону каже: «Прикладіть капусту, і за день-два пройде». Сміх і гріх.⁵⁸

Навіть ті, хто має серйозні поранення, які становлять загрозу для життя, можуть зіткнутися з труднощами в оформленні необхідних документів. Ми поспілкувалися з батьком одного бійця, який отримав важке поранення під Бахмутом, і якого перевозили з однієї лікарні до іншої, а лікарі призначали суперечливе лікування, що зрештою призвело до погіршення стану здоров'я. Попри те, що лікування було начебто безоплатне, його сім'я була змушена платити, оскільки, попри те, що документи були подані завчасно, за кілька місяців, військово-лікарська комісія барилася із ухваленням відповідного рішення. За словами батька воїна, «то були 11 місяців поневірянь. Його просто викинули і не лікували, не хотіли приймати. [...] Я не очікував, що його будуть кидати туди-сюди в процесі лікування. [...] Тут немає жодної логіки. Тут немає навіть людяності».⁵⁹

Ще один ветеран розглядає труднощі з отриманням належних документів як частину «ошуканства» з боку держави, спрямованого на те, щоб не дати військовим доступу до допомоги: «Наш мер обіцяє тим, хто воює, що ніби за наявності якихось документів, вони отримають по 20 000 гривень [460 Євро], як державну фінансову допомогу [...], але коли ти йдеш по неї, в тебе просять документ, який ти фізично не можеш отримати. Це просто смішно».⁶⁰

Декілька ветеранів засвідчили, що були змушені наймати адвокатів:

Якщо робитимеш те, що потрібно [самостійно], нічого не досягнеш - тобі повертатимуть весь пакет документів, і так може тривати аж до кінця війни. Тому я найняв адвоката. Він переглянув мої папери і сказав, що підстав для дозволу [на демобілізацію] більш ніж достатньо.⁶¹

Інший ветеран зробив так само: «Я проконсультувався з юристом. Він розповів, які папери мені потрібні. Мені були потрібні нотаріально завірнені копії всіх документів, пенсійне посвідчення, довідка про інвалідність, усі ці приколи».⁶²

Труднощі адаптації

Демобілізація - це лише перший крок на довгому тернистому шляху повернення до цивільного життя, і для багатьох ветеранів він може перетворитися на досить неприємний досвід. «Коли ти два роки служиш в армії, а потім повертаєшся додому, у своє місто, де люди не відчують війни, це незвично і трохи дико [...] Ти мусиш перепрошити свій мозок... Відновити його, переформатувати, заблокувати і зробити все по-новому. Це важко».⁶³

Роль сім'ї у допомозі ветеранам адаптуватися до цивільного життя видається вирішальною, але не безпроблемною.⁶⁴

Як повернутися воїну, у якого стерлися межі нормальності? Як повернути його в нормальне суспільство? До сім'ї. Кожен боєць хотів би повернутися додому і піклуватися про свою дружину. А якщо немає дитини, завести її. [...] Сильніший каталізатор соціалізації військових важко уявити.⁶⁵

Ветерани, які повертаються до цивільного життя, стикаються з багатьма перешкодами і ризиками.
© Sergei Supinsky/AFP via Getty Images



Перешкод на шляху до цієї ідилії стає дедалі більше, оскільки війна триває. Демобілізованим ветеранам буде важко повертатися до сімейного життя, а їхні стосунки в родині стануть напруженішими. Мільйони українських біженців - у переважній більшості жінки і діти - також досі перебувають у Європі, і з роками дедалі більше з них можуть інтегруватися в нове суспільство і вирішити залишитися в країнах, які їх так радо прийняли. Фактично, тривала розлука вже призвела до сплеску розставань і розлучень у 2023 році. З 2022 по 2023 рік кількість розлучень зростає на третину, хоч слід відзначити, що показник 2023 року ще й досі нижчий, ніж у довоєнний період. Однак ця статистика включає лише пари, які не мають неповнолітніх дітей або майнових претензій одне до одного, бо такі справи повинні розглядатися в судах і можуть тривати роками.⁶⁶ Один військовий, якого цитує The Guardian, зауважив, що «сім'ї розпадаються через те, що чоловік і дружина не бачать одне одного по півроку чи рік».⁶⁷ Як наслідок, у той час як більшість країн, які пройшли через війни, відчують брак молодих чоловіків, Україна може зіткнутися зі зменшенням не лише чоловічого населення, а й молодих жінок і дітей, що ускладнить відновлення соціальної структури країни. Згідно з опитуванням Управління Верховного комісара ООН у справах біженців за 2024 рік, близько двох третин українських біженців ще й досі готові повернутися, але зростаюча невизначеність щодо подальшого перебігу війни призводить до зменшення їхньої кількості.⁶⁸

На базовому економічному рівні значним видається і шок від необхідності пристосуватися до значно зменшеної зарплати після демобілізації. Українські військовослужбовці на передовій отримують 100 000 гривень (2 300 євро) на місяць, що набагато більше, ніж у більшості інших галузей в Україні, де зарплата зрідка перевищує 20 000 гривень (460 євро) на місяць.⁶⁹ Така диспропорція, у свою чергу,

може вплинути на їхню здатність реінтегруватися як цивільної робочої сили. Як зазначив один ветеран: «Після того як отримуєш 100 000 гривень на місяць, ти просто розумієш, що вартий більшого, але ти однозначно не отримаєш таку зарплату, на яку заслуговуєш. І це мене не влаштовує».⁷⁰

Ветеран бойових дій 2014-2022 років, який заснував власний бізнес, зайняв жорстку позицію стосовно поширеного серед ветеранів відчуття своєї винятковості:

Вони вимагають вищої заробітної плати, якогось особливого ставлення, але в нашому світі, на жаль, так не буває. [...] Їм доведеться конкурувати з не-ветеранами і набувати якихось нових навичок, щоб професійно зростати. Кричати, мовляв, «я ветеран, тож дайте мені щось, вищу зарплату, кращі умови праці чи нову посаду» - так це не працює. Можна розраховувати на вдячність і повагу від навколишніх, але не можна вимагати нічого за це від бізнесу, в який ти прийшов працювати. Доречно вимагати цього від держави. Бо, окрім своєї сім'ї, своїх рідних і близьких, це, власне, та держава, яку ти захищав.⁷¹

Тим не менш, чимало підприємств дотримуються більш про-ветеранської політики, ніж пропонує згаданий ветеран, але його слова все ж таки свідчать про існування сірої зони державної відповідальності, яка особливо гостро відчувається пораненими ветеранами, які не можуть повернутися до своєї попередньої роботи і ризикують втратити засоби до існування. У цьому випадку, для того щоб повернутися до трудової діяльності, ветеран може відчувати себе в підвішеному стані, залежати від державних виплат і тривалої реабілітації, а також потребувати навчання та пристосованих робочих місць.

Робоче місце - не єдина сфера, де колишній військовий може відчувати себе не в своїй тарілці. Йдеться в тому числі про такий нематеріальний фактор, як відчуття розгубленості та антагонізму серед цивільного населення, особливо в тих місцях, де війна здається далекою, або де цивільне населення виглядає здебільшого байдужим до неї. Говорячи про період відпустки з передової, один ветеран зазначив,

Коли у нас з'являлася можливість виїхати кудись в цивілізацію, щоб купити продукти або якісь речі, і ми помічали, що хтось їздить на дорогій машині, одразу виникали запитання, чому він не на службі, чому тут катається і так далі. Були претензії: «Що ти тут робиш, чому не в окопах?»⁷²

Інший військовий був категоричніший:

Десь там, в глибині душі, їх [бійців] дуже обурює і ображає те, що люди не хочуть або не здатні сприймати речі такими, якими вони є. Тобто, у нас війна, на нашу землю прийшло таке зло, а люди просто не зважають на це.⁷³

Як пояснив один із ветеранів, реакція на цивільне середовище буде різною. «Хтось реагує спокійно, а хтось може напиться і кричати: «Я воював, я герой» і так далі. І це дуже часто може перерости в конфлікт, а може, і в щось навіть серйозніше, із фізичними наслідками».⁷⁴ Тим не менш, навіть у найзавуальованішій формі, суспільне розмежування буде очевидним. «Дехто любить кацапську музику, - сказав один ветеран, - ти робиш їм зауваження, а вони починають розповідати, що вони начебто зростали на ній. Я намагаюся шукати таких, робити їм доволі гучні зауваження, щоб вони знали, хто вони після цього».⁷⁵

Водночас, для іншої категорії ветеранів взаємодія із суспільством буде здаватися неможливою на будь-якому рівні.

Вразливі: «Нерви не залізни»

Занурившись в окопи і перебуваючи під постійною загрозою повітряних атак, українські бійці воюють в атмосфері безперервної напруги і небезпеки. Один ветеран так змалював суворі умови життя на передовій:

Останні три місяці під Соледаром ми жили в бліндажах. Бліндажі були, скажімо так, недороблені. З'являється різна живність: клопи, блохи, миші, багато змій. Служити доводиться і в сонячну погоду, і в дощ, і в мороз, і нікого це не хвилює. Хворий чи не хворий, ти ковтаєш жменю пігулок і йдеш далі, бо не маєш іншого вибору.⁷⁶

Психологічні наслідки служби в таких умовах можуть бути надзвичайно важкі. За словами одного з ветеранів:

У кількох людей з мого взводу були нервові зриви. Одного з моїх товаришів по службі відправили на лікування. Коли його виписали, він мав повернутися до місця постійної дислокації, [але] взяв квиток на автобус і поїхав додому. Сказав, що психологічно більше не витримає - збожеволіє, застрелиться або повіситься. [...] Нерви не залізни.⁷⁷

Такі психологічні навантаження можуть порушити соціальну та економічну стабільність після повернення бійців додому. Один з ветеранів так описав свою нездатність перебувати серед людей, що змусило його звільнитися з роботи, пов'язаної зі спілкуванням з людьми.

Чому я звільнився? Терпіти не можу людей. У мене починаються нервові зриви, панічні атаки. [...] Для мене дуже сильний стрес, коли я в метро, коли навколо багато людей - вранці, або близько шостої, або в якихось торгових центрах. [Я шукаю роботу] не в сфері обслуговування, інакше я збожеволю або вб'ю когось.⁷⁸

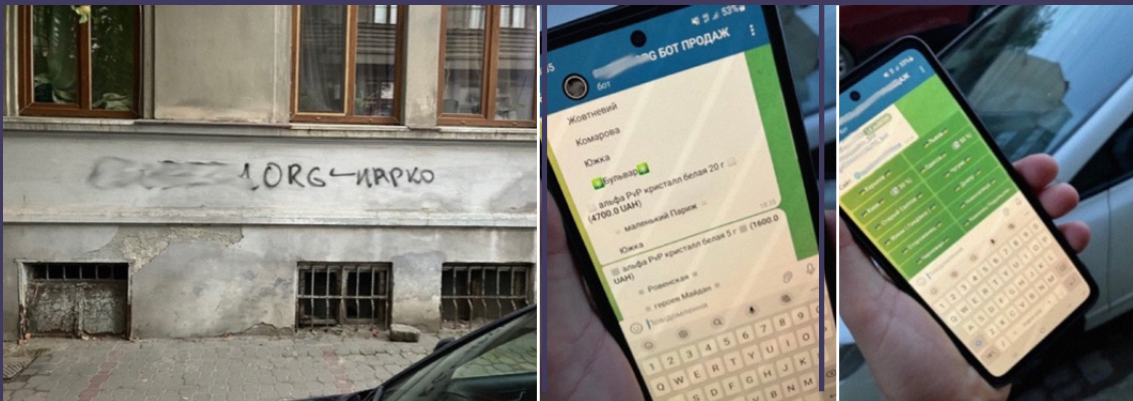
Наслідуючи досвід Афганістану та В'єтнаму, війна в Україні також призвела до зростання рівня зловживання психоактивними речовинами серед військових. Передусім це стосується алкоголю, але також і небезпечніших речовин, таких як синтетичні катинони, переважно альфа-PVP.⁷⁹ Один ветеран заявив, що пияцтво та вживання наркотиків не надто поширені, оскільки у війську за них суворо карали: «Коли ти трьохсотий [через випивку], ти наражаєш на небезпеку своїх товаришів, бо вони думають, що ти їх прикриваєш. [...] Якщо хочеш випити, зроби це після нашої перемоги».⁸⁰ Однак це свідчення суперечить двом іншим, згідно з якими алкоголізм процвітає: «Алкоголь - це сьогодні велике зло у війську».⁸¹ На запитання, чи буде вживання алкоголю проблемою серед демобілізованих бійців, один ветеран відповів: «Безумовно. [...] Я щойно розмовляв зі своїм товаришем, який також звільнився [демобілізувався]. Він щодня кудись іде, аби наклюкатися».⁸²

Частково це відображає відсутність належного відбору під час мобілізації: повідомлялося, що наркозалежних спокійно відправляють служити, і вони приносять із собою свої звички.⁸³ Такі бійці відіграють роль координаторів як попиту, так і пропозиції наркотиків. Але також варто зауважити, що великі зарплати, які отримують військові на передовій, роблять їх замомжною клієнтурою для наркоторговців, і чимало воїнів, які раніше не мали шкідливих звичок, могли вдатися до наркотиків, щоб впоратися із жахіттям війни, залишатися пильними до ворожих загроз і підтримувати тонус впродовж тривалих періодів бойових дій, або щоб просто розслабитися після інтенсивних боїв. Такі фактори формують ідеальну екосистему для процвітання фронтової наркоекономіки. Найпоширенішим наркотиком серед солдатів є канабіс, але також присутні і синтетичні наркотики, які контрабандою доставляються на лінію фронту різними шляхами, зокрема через поштову систему, в пакунках, які привозять таксисти або волонтери (іноді не знаючи про їхній вміст), а також представники організованої злочинності, які проходять через блокпости за хабарі.⁸⁴ Самі бійці також можуть виступати в ролі кур'єрів, оскільки мають паролі для вільного пересування через блокпости.

А вдома на них уже чекають наркоторговці. З початку повномасштабного вторгнення спостерігається значне зростання виробництва та пропозиції синтетичних наркотиків у цивільному суспільстві, спричинене різким припиненням поставок героїну з Афганістану через Росію. Згідно з Глобальним індексом організованої злочинності за 2023 рік, український ринок синтетичних наркотиків продемонстрував найбільше зростання серед усіх ринків наркотиків у світі, збільшившись з 2021 по 2023 роки на 4,50 пункти, що значною мірою є одним з наслідків війни.⁸⁵ Ціна також відіграє свою роль. Як зазначено у звіті GI-TOC за 2024 рік, синтетичні наркотики, зокрема нелегально вироблені метадон, метамфетамін, амфетамін та синтетичні катинони (насамперед, альфа-PVP), можна придбати доволі дешево.⁸⁶ Крім того, їх надзвичайно легко (і відносно безпечно) знайти, особливо через Telegram.

Telegram: незамінний інструмент наркоторговців

Месенджер Telegram перетворився на корисний інструмент наркоторгівлі по всій Україні.⁸⁷ Прогулюючись містом, ви обов'язково побачите накреслену на стіні адресу. Введіть її в Telegram, і відкриється однойменний канал. Відкрийте канал, і бот попросить вас вибрати ваше місто зі списку міст по всій Україні. Після цього вам буде запропоновано «меню» наркотиків на вибір. Виберіть те, що вам до вподоби, поповніть свій рахунок і завершіть покупку. Після цього вас повідомлять про місце, в якому зроблено «закладку», звідки ви зможете забрати свій товар. Цей спосіб продажу наркотиків швидкий, автоматизований і повністю анонімний, що забезпечує надійний захист як для продавця, так і для покупця. ■



Три кроки до купівлі наркотиків через Telegram. 1. Графіті-тег у Чернівцях на заході України, що містить посилання на наркоканал у Telegram; 2. Замовлення зі списку наркотиків; 3. Розцінки на наявні альфа-PVP.

Photos: Supplied

Такі низькі бар'єри в поєднанні з виникненням надзвичайно стійкої залежності від цих препаратів і травматичними умовами життя у воєнний час призвели до вибухового зростання попиту на них у цивільному житті. Спостерігається помітне збільшення кількості госпіталізацій через стани, пов'язані, зокрема, із вживанням альфа-PVP. У липні 2023 року в одному з державних медичних закладів повідомили, що кількість пацієнтів з наркозалежністю подвоїлася з моменту вторгнення. Лікування в приватному секторі коштує дорого і також потерпає від нестачі потужностей, зокрема з огляду на те, що чимало приватних клінік закрилися після початку війни.⁸⁸

Сукупний вплив складнощів з постійним працевлаштуванням, наркотичної та алкогольної залежності (і відсутності можливостей для лікування), а також психологічних травм і фізичних ушкоджень перетворює ветеранів на дуже вразливу до залучення до кримінальної екосистеми соціальну групу - або як споживачів нелегальної продукції, або як низових виконавців, які намагаються звести кінці з кінцями, займаючись дрібною торгівлею наркотиками, крадіжками та пограбуваннями. Зловживання психоактивними речовинами може також сприяти зростанню рівня домашнього насильства - тенденції, яка спостерігається і в інших країнах світу, і яка, на думку одного з українських високопосадовців у правоохоронних органах, буде найбільшою проблемою серед ветеранів.⁸⁹

Ще однією потенційною сферою ймовірного розвитку з точки зору організованої злочинності є азартні ігри. З початку повномасштабного вторгнення спостерігається зростання інтересу до азартних ігор серед військовослужбовців, і злочинці можуть бути зацікавлені в цьому ринку, головними інструментами якого стали підпільні казино та гральні заклади.⁹⁰ Азартні ігри були легалізовані в Україні ще 2020 року, але якщо злочинні елементи зможуть запропонувати кращі ставки - і спрощене отримання кредитів - вони матимуть змогу експлуатувати ринок ветеранів.⁹¹ Однак, найімовірніше, основним напрямком залишиться онлайн-гемблінг. Щоб зменшити цей ризик, 20 квітня 2024 року Зеленський підписав указ, який забороняє військовослужбовцям доступ до онлайн-казино.⁹² Примітно, що це стало результатом петиції авторства військовослужбовця Павла Петриченка, який зауважив, що «азартні ігри стають єдиним способом впоратися зі стресом, а тому швидко викликають дофамінову залежність і послаблюють самоконтроль».⁹³ При цьому наразі незрозуміло, яким чином ця заборона буде реалізовуватися на практиці.

Як зазначалося раніше, необхідне тонке розуміння вразливості ветеранів. Дослідження поведінки британських і американських ветеранів не виявили доведеного зв'язку між посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) серед ветеранів і злочинною діяльністю, хоча ПТСР може підвищувати схильність до ризикованої поведінки і самогубств.⁹⁴ Вивчення досвіду ветеранів В'єтнаму засвідчило, що основними чинниками, які впливали на залучення засуджених ветеранів до злочинної діяльності, порівняно з ветеранами, які не перебували у в'язниці, були залежність від наркотиків та розлади особистості, помічені ще до початку військової служби.⁹⁵ Однак дослідження британських ветеранів Іраку та Афганістану, опубліковане в журналі The Lancet, встановило, що, попри відсутність прямого зв'язку між загальною кількістю ветеранів у суспільстві і рівнем насильницьких злочинів - найпоширенішого типу злочинів серед ветеранів - після внесення демографічних поправок, це не стосується ветеранів, які брали активну участь у бойових діях.⁹⁶ Серед них рівень насильницьких злочинів був значно вищий, ніж серед тих, хто не брав участі в бойових діях. З насильницькими злочинами також тісно пов'язане зловживання алкоголем.⁹⁷ Проведене 2019 року в Україні опитування ОБСЄ виявило, що, порівняно з іншими сім'ями, випадки домашнього насильства та сексуальних злочинів удвічі частіше трапляються в сім'ях ветеранів конфлікту на Донбасі 2014 року.⁹⁸

Ще одним цікавим нюансом видається той факт, що через рекомендації щодо проведення призову основна маса ветеранів будуть особами відносно похилого віку - станом на початок 2024 року середній вік ветерана в Україні становив 43 роки.⁹⁹ У більшості випадків такі вразливі ветерани не будуть створювати банди або приєднуватися до них. Натомість вони намагатимуться самотужки впоратися з труднощами. Таким чином, ключовими рушіями рішення вдатися до злочинної діяльності стануть зниження самоконтролю та відчай, а зовсім не прагнення відчутти романтику бандитського способу життя.

Одним із проявів сплеску такої неорганізованої злочинності може стати випадкове насильство. На найнижчому рівні це можуть бути п'яні бійки на вулиці, але легкий доступ до зброї в країні також знижує поріг ризику летальних наслідків. В Україні вже трапляються поодинокі випадки, коли ветерани висмикують чеку з гранати в домашніх умовах, п'яні солдати розстрілюють товаришів, і навіть був випадок, коли хтось обстріляв з РПГ багатоквартирний будинок, очевидно, з хуліганських мотивів.¹⁰⁰ 2021 року ветеран Антитерористичної операції (АТО), розпочатої 2014 року з метою боротьби із сепаратистами на Донбасі, який страждав на ушкодження мозку, намагався кинути гранату в будівлю Кабінету міністрів у Києві, заявивши, що «життя його дістало».¹⁰¹ Нарешті, пережитий досвід війни може довести когось із ветеранів до самогубства.



Скріншоти з поліцейського відео в Харкові після того, як поліцейські зупинили п'яного водія, який погрожував їм гранатою. На першому зображенні видно, як поліцейські намагаються взяти під контроль руку водія з гранатою. На другому зображенні поліцейські відбирають гранату. Фото: скріншот, опублікований на сторінці у Facebook, https://www.facebook.com/Bilosh/videos/2014272932307790/?ref=embed_video&t=5

Позитивним моментом у цій ситуації може бути те, що правоохоронні органи усвідомлюють проблеми, пов'язані з поверненням ветеранів, ще з 2014 року. За словами оптимістично налаштованого джерела в поліції, вони «готові до всього» і розробили спеціальні програми для роботи з демобілізованими військовими, зокрема, створили підрозділ з питань ветеранів у складі відділу з питань домашнього насильства, а також проводять тренінги для поліцейських, під час яких вони навчаються правильно спілкуватися з ветеранами та вирішувати їхні проблеми.¹⁰² Тим не менш, один відомий ветеран-представник неурядової організації зауважив, що поліція повинна покращувати своє ставлення до ветеранів,¹⁰³ і зазначив, що суди наразі не беруть до уваги психічний стан ветеранів під час винесення рішень.¹⁰⁴

«Братки»: Приватні охоронні структури і легалізоване насильство

Чи не найпривабливішою сферою для ветеранів може стати приватна охорона, де досвід і навички одних зроблять їх бажаними співробітниками, тоді як інші зможуть заснувати власний бізнес. Такі компанії в Україні цілком легальні і можуть запропонувати стабільну роботу багатьом ветеранам. Проте в минулому діяльність приватних охоронних фірм в Україні подекуди переходила в тіньову площину, коли «братки» та «кришуння» використовувалися як засіб для досягнення бажаного результату в бізнесі.

Зростання ролі силового вирішення бізнес-суперечок було частково зумовлене відсутністю будь-яких формальних або ефективних державних механізмів вирішення спорів у приватному секторі ще за часів Радянського Союзу, починаючи з кінця 1980-х років, коли така діяльність відбувалася в тіньовій економіці, і до початку 1990-х років, коли неконтрольоване зростання приватного сектору значною мірою випереджало розвиток законодавчої бази, яка мала би регулювати його розвиток.¹⁰⁵ Після легалізації приватних охоронних компаній у 1990-х роках чимало представників кримінальних кіл, так само, як і колишніх співробітників правоохоронних органів, заснували власні приватні охоронні компанії, яким держава надала легальний статус. Попри те, що ці компанії загалом пропонували бізнес-орієнтовані послуги, основна суть їхньої діяльності залишалася незмінною: захист бізнесу, забезпечення виконання контрактів, неформальне врегулювання спірних питань, стягнення боргів, збір інформації про конкурентів і, подекуди, організаційні консультації.¹⁰⁶

Забігаючи наперед, можна сказати, що приватний сектор в Україні пропонує ласий шматок для злочинних елементів, які прагнуть створити приватні охоронні компанії. Очікуваний приплив величезних коштів на реконструкцію в майбутньому (за винятком найгіршого сценарію - поразки України) пропонує приватним охоронним компаніям вигідну мотивацію для створення привабливого іміджу, який може спростити шлях як вітчизняним, так і міжнародним компаніям, «вирішуючи проблеми» і забезпечуючи стабільне бізнес-середовище. Великі будівельні майданчики являють собою ідеальне середовище для цього, враховуючи, наскільки фінансово витратною може бути зупинка робіт. Приватні охоронні компанії також можуть практикувати корпоративне рейдерство, або агресивне поглинання активів іншої компанії, чи то шляхом залякування, чи то шляхом повільного проникнення в управлінську структуру об'єкта своїх інтересів.

Безумовно, поки що йдеться про цілком «сіру зону», де застосування організованого насильства відбувається під умовно легальною парасолькою. Але найчастіше воно має місце у відверто протизаконному контексті, до якого дотична категорія ветеранів, яку ми назвемо «заповзятливі».

«Заповзятливі»: Що більше зброї, то більше бандитів

Найгострішою загрозою з боку організованої злочинності, яку може становити недосконала, неповна або неефективна програма ДРР, є приплив колишніх військових разом зі зброєю до лав організованих злочинних угруповань. В Україні таких людей багато, і попри те, що лише невелика частка з них зрештою опиниться в кримінальних колах, її вплив на суспільство може бути величезним. Для деяких ветеранів потрапляння в сферу інтересів організованої злочинності здатне перетворитися на найкращий варіант повоєнного життя, адже таким чином вони отримають гроші, статус, можливість вдаватися до неконтрольованого насильства, товариські стосунки і доступ до наркотиків, з якими вони знайомі ще з війни. Підвищена схильність до ризикованої поведінки серед цієї категорії ветеранів також може зробити для них життя поза законом ідеальним варіантом.

Вояки, які досі стріляють

Війна глибоко змінює тих, хто воює. Однією з найхарактерніших рис є відчуття товариськості, яке розвивається між побратимами. Цей глибокий зв'язок формується завдяки пережитому досвіду, спільному повсякденному життю і тому факту, що життя кожного бійця залежить від товаришів, які прикривають його спину. Один з ветеранів промовисто описав цей зв'язок: «Ти їси з ними з однієї тарілки, п'єш з однієї чашки. Ти весь час із ними, всі разом, під обстрілами».¹⁰⁷

Після такого досвіду повернення до цивільного життя може бути непростим. «Як мені жити далі?» - розмірковував один ветеран. «Ходити на роботу, зводити кінці з кінцями? Щось я не в захваті від перспективи».¹⁰⁸ Деякі бійці цілком реально вже звикли до високого рівня адреналіну в бою, і тому шукатимуть таких самих гострих відчуттів у цивільному житті.

Такі бійці стануть цінним кадровим резервом для організованих злочинних угруповань, яким потрібні наймані вбивці, «братки» та рядові члени з високою толерантністю до силових методів і навичками вбивати, повторюючи шлях, пройдений радянськими ветеранами афганської війни, чимало з яких так само свого часу приєдналися до організованих злочинних угруповань.¹⁰⁹ Зокрема, одне високопоставлене джерело в правоохоронних органах зазначило, що деякі «кмітливі злочинні угруповання відправляють своїх «братків» воювати» на лінію фронту, щоб вони набули досвіду роботи зі стрілецькою зброєю і вибухівкою.¹¹⁰ Це потенційно дасть змогу



Злочинці вже використовували дрони для контрабанди. У лютому 2024 року на Волині, на заході України, було виявлено дрон, який перевозив 22,5 кілограми гашишу. Фото: Державна прикордонна служба України (ВІДЕО) Понад 22 кілограми наркотиків на 13 млн грн. На Волині прикордонники приземлили дрон з гашишем, 11 лютого 2024 року, <https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20video%20-ponad-22-kilogrami-narkotikiv-na-13-mln-grn-na-volini-prikordonniki-prizemlili-dron-z-gashishem/>

організованій злочинності в майбутньому використовувати набагато ширший арсенал зброї і з набагато більшою ефективністю. Зокрема, оператори безпілотників можуть виявитися особливо цінними кадрами з огляду на те, що дрони являють собою універсальний засіб, у тому числі злочинної діяльності, який може використовуватися для спостереження, контрабанди і, навіть, для вбивств.¹¹¹ Вже зараз дрони широко використовуються для забезпечення масштабного незаконного обігу наркотиків. Зокрема, збитий у лютому 2024 року у Волинській області квадрокоптер перевозив партію понад 22,5 кілограма гашишу вартістю 300 000 Євро.¹¹²

Існує також ризик того, що ветерани сформують власні злочинні угруповання, застосовуючи військові стандарти організації, планування і тактики - як це було в Радянському Союзі після Афганістану, коли «деякі злочинні угруповання були організовані за принципом бойових братерств».¹¹³ 2021 року був зафіксований випадок, коли колишні учасники АТО займалися здирництвом спільно з правоохоронцями: якщо клієнти не платили, їхні автомобілі підпалювали.¹¹⁴ GI-ТОС має інформацію про одну таку групу, яка вже діє в Дніпрі, причому на території, колись підконтрольній кримінальному авторитету, який покинув Україну, рятуючись від війни.

У разі зниження інтенсивності конфлікту або його завершення інші бійці можуть формально залишатися зі зброєю в руках, але почати вдаватися до кримінальних практик, щоб компенсувати брак звичної військової роботи. Таку ситуацію можна було спостерігати після початку війни на Донбасі 2014 року: коли військові перебрали на себе головну роль у веденні бойових дій, деякі члени добровольчих батальйонів почали займатися шантажем, крадіжками, контрабандою та «кришуванням» бізнесу.¹¹⁵

Питання про те, чи є події минулого надійним орієнтиром, залишається відкритим. З одного боку, після 2014 року в неокупованій Україні не спостерігалось сплеску залучення ветеранів до злочинної діяльності.¹¹⁶ Наше джерело в поліції в Дніпрі оптимістично налаштоване щодо перспективи вступу ветеранів до злочинних угруповань, що, на його думку, не становитиме великої проблеми. За його словами, попри те, що ветеранів, залучених до злочинності, стане більше, це буде лише наслідком того, що в майбутньому просто збільшиться їхня кількість як така, але загалом ветеранам не властива схильність до злочинів. Коли ви знаєте людей, сказав він, процес стає цілком контрольованим.¹¹⁷

Але порівняно з 2014 роком, масштаб виклику та шкода, завдана українському суспільству, суттєво збільшилися. Значно зросла кількість українців, які пройшли через службу в армії, а бойові дії стали тривалішими, інтенсивнішими та динамічнішими. У липні 2022 року кількість ветеранів російсько-української війни становила близько 440 000 осіб; до 2023 року їхня кількість зросла до понад 1,2 мільйона.¹¹⁸ Економічна ситуація також значно погіршилася. В таких умовах фактори, що спонукають ветеранів до об'єднання або створення організованих груп, можуть бути набагато вагомішими, ніж у період 2014-2022 років.

Зброя: Не варто губити, легко знайти

Усі ветерани, опитані під час підготовки цього звіту, зійшлися на думці, що контроль над зброєю в армії загалом суворий, а її втрата може стати потенційною перешкодою для демобілізації. «Неможливо жодним чином [залишити зброю собі]», - сказав один з ветеранів. «Вона зареєстрована на твоє ім'я за конкретним номером. [...] Якщо ти її не повернеш, тебе не відпустять, ти не отримаєш підпис на обхідному листі, і ти влип. Якщо не знайдеш свій «Калаш» - це кримінальна відповідальність. Навіть коли ти йдеш в туалет, ти мусиш брати його з собою».¹¹⁹ Йому вторує інший ветеран. «Це дуже велика відповідальність, страшний злочин і надзвичайно серйозна проблема для цього хлопця [відповідального за повернення зброї]. І він не відпустить тебе просто так, якщо чогось бракує».¹²⁰

Тим не менш, багато зброї зникло, і станом на березень 2024 року кількість загубленої та викраденої зброї в Україні перевищила 600 000 одиниць. За агрегованими в Streamlit даними Міністерства внутрішніх справ, більша її частина (майже 400 000 одиниць) зникла ще до лютого 2022 року, і важливо зазначити, що викрадена зброя становить лише незначну частину від цієї кількості.¹²¹ Офіційні особи стверджують, що вся така зброя також була облікована відповідними органами, щоб запобігти звинуваченням у нецільовому використанні зброї.¹²²

Наразі неможливо оцінити повноту і коректність обліку. Зброя, яка була викрадена, може бути зареєстрована як загублена, а про деякі одиниці взагалі не повідомляється (наприклад, якщо військовослужбовець, який накопичив запас зброї, загинув або отримав важке поранення). Як і де з'являється ця зникла зброя, також залишається відкритим питанням - той факт, що влада поставила її на облік, не обов'язково заважає їй стати знаряддям злочинців.

У будь-якому разі, існує інший, набагато серйозніший потік зброї на чорний ринок, ніж та, що видається українським солдатам: «трофейна» зброя, або російська зброя, покинута на полі бою. Її можна знайти у величезних кількостях у колишніх прифронтових районах, особливо в місцях, де росіяни відступили після початкової фази вторгнення - в Сумській, Чернігівській та Київських областях, а також під час Харківського контрнаступу 2022 року. Будь-хто (цивільні та військові) може відвідати такі райони, зібрати зброю і забрати її додому. Частина цієї зброї вже потрапила в незаконний обіг, але більшість її зберігається для особистого захисту (на випадок повторного російського наступу) або накопичується для подальшого використання, продовжуючи давню традицію переховування зброї щонайменше з часів Другої світової війни. З огляду на своє походження, ця зброя майже невидима для української влади, враховуючи, що власники її запасів не дотримуються вимог законодавства про зброю, тоді як активні операції з виявлення схованок не проводяться.



Зброя, вибухівка та боєприпаси, виявлені в гаражі в Харкові у серпні 2023 року, які переховував місцевий житель, що привіз їх з передової під виглядом волонтера. Фото: Державна прикордонна служба України (ВІДЕО) Понад 22 кілограми наркотиків на 13 млн грн. На Волині прикордонники приземлили дрон з гашишем, 11 лютого 2024 року, <https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20video%20-ponad-22-kilogrami-narkotikiv-na-13-mln-grn-na-volini-prikordonniki-prizemlili-dron-z-gashishem/>

Цікаво, що така велика кількість зброї не призвела до різкого зростання організованої торгівлі нею. Зафіксовані випадки продажу були радше кон'юнктурними, без участі чи посередництва організованої злочинності. Тим не менш, організовані злочинні угруповання подекуди виступають в ролі замовника. Поліцейські операції в трьох областях України в березні 2024 року призвели до вилучення вибухівки, снайперської зброї, великокаліберних кулеметів і штурмових гвинтівок російського виробництва, які призначалися для продажу представникам кримінальних кіл.¹²³ Продавці не були професійними злочинцями: в одному випадку це був підприємець, в інших двох - місцеві жителі.

Як зазначено у звіті GI-ТОС за 2024 рік, поки що незрозуміло, як ця зброя потраплятиме в руки організованих злочинних угруповань.¹²⁴ За свідченням одного з джерел у кримінальному світі в Одесі, злочинці в Україні вже мають усю необхідну зброю. Однак сумнівно, що серйозний злочинець відмовиться від можливості придбати сучаснішу зброю, якщо вона буде доступна за прийнятну ціну. Тоді в Україні може відбутися загальне переоснащення злочинних угруповань, які оновлюватимуть і розширюватимуть свої арсенали. Про це свідчить приклад затриманої в Харкові групи грабіжників, яка мала на озброєнні РПГ та велику кількість штурмових гвинтівок. Такий рівень оснащення особливо прикметний з огляду на те, що вони займалися пограбуванням житла.¹²⁵



Арсенал банди озброєних грабіжників, які видавали себе за правоохоронців і були затримані Службою безпеки України у вересні 2022 року в Харкові. Фото: Служба безпеки України, СБУ знешкодила злочинне угруповання, яке під виглядом правоохоронців грабувало харків'ян, Telegram, 21 September 2022, <https://t.me/SBUkr/5141>

Здебільшого організована злочинність в Україні воліє вести свій бізнес непомітно - насильство привертає зайву увагу та створює небажані перешкоди. Однак нові можливості або реконфігурація старих неминуче призведуть до жорстокої конкуренції між кримінальними структурами. Буде вкрай важливо відстежувати тенденції на нелегальних ринках і ретельно вивчати екосистему організованої злочинності з метою виявлення ознак нестабільності і дезорганізації, які можуть передвіщати епізоди насильства.

Ще складнішим викликом буде вирішення питання про те, що робити з тією зброєю, яка перебуває в руках у цивільних осіб і зберігається для самозахисту, враховуючи, що цю групу власників зброї не можна прирівнювати до торговців зброєю.¹²⁶ Проте, з точки зору закону, жодної різниці не існує, а це означає, що ці люди опиняються перед неможливим вибором: здати свою нелегальну зброю і залишитися беззахисними перед російською агресією, або залишити її при собі, ризикуючи бути засудженими як злочинці.

Така неоднозначна ситуація робить необхідність для Києва переглянути своє законодавство щодо зброї ще актуальнішою. Україна вже почала вирішувати питання трофейної зброї, зокрема, запровадила вимогу, що вся трофейна зброя має бути задекларована або здана протягом 24 годин. Крім того, почастишали перевірки поблизу лінії фронту, яка є джерелом такої зброї. Проте, як зазначають деякі спостерігачі, в законодавчій сфері потрібно зробити ще більше, зокрема ухвалити спеціальний закон про зброю. Вилучення зброї з обігу видається нездійсненним завданням - амністія матиме обмежену користь, зважаючи на постійну загрозу з боку Росії; програма викупу економічно не вигідна, зважаючи на кількість одиниць зброї на руках; а конфіскація може дати лише незначний результат.¹²⁷ Насправді, найкращим способом вивести зброю з публічної сфери буде підвищення рівня безпеки в країні, яке переконає людей у тому, що зброя їм більше не потрібна - але ця перспектива, на жаль, не виглядає реалістичною в найближчій перспективі. Тим часом чимало громадян зі зрозумілих причин намагатимуться озброїтися, щоб гарантувати свою власну безпеку.¹²⁸

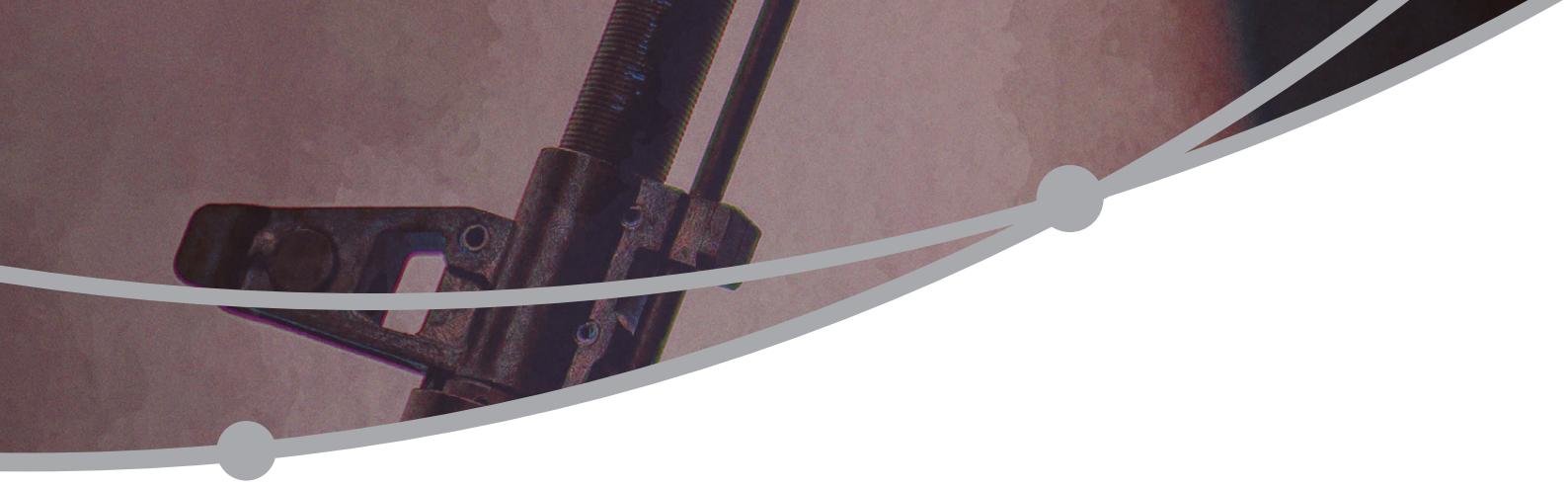
Контроль за зброєю: зробити нелегальне легальним?

В Україні відсутній спеціальний закон про зброю. Наказ Міністерства внутрішніх справ № 622 від 1998 року частково регулює обіг цивільної зброї, однак він суперечить статті 92 Основного закону, яка передбачає, що власність має регулюватися законодавством.¹²⁹ Стаття 263 Кримінального кодексу України забороняє несанкціонований обіг зброї, боєприпасів та вибухових речовин.

Громадяни можуть легально отримати дозвіл на мисливські рушниці та іншу потужнішу зброю, яка рекламується і продається як спортивна, але купівля пістолетів заборонена для всіх, окрім працівників правоохоронних органів. Єдиним офіційним шляхом отримання пістолетів є «нагородна зброя», яку видають посадовим особам - джерело, яким, як повідомляється, часто зловживають для незаконного придбання пістолетів.

Після повномасштабного вторгнення був поспіхом прийнятий закон, який дозволив цивільним особам володіти зброєю, хоча громадянам було заборонено носити зброю за межами місць її зберігання.¹³⁰ На момент написання цього звіту готувався другий проєкт цього закону, який містить понад 700 запропонованих поправок, але із жорсткішими обмеженнями на володіння зброєю, насамперед пістолетами. Згідно з цим законом, цивільні особи можуть зберігати зброю для самозахисту, але повинні зареєструвати її в поліції і здати в поліцію через 90 днів після закінчення воєнного стану, хоч і з певними можливостями легалізувати володіння.¹³¹

Як свідчить дискусія про контроль за зброєю в США та інших країнах, це питання має багато аспектів. Контроль за зброєю зазвичай розглядається як обмеження кількості зброї на руках у цивільного населення. Хай як це парадоксально, легалізація зброї в Україні може бути єдиним практичним способом встановити певний контроль за мільйонами одиниць нелегальної зброї в країні. Вона також визнає право громадян на легальні засоби самозахисту під час війни. Проте, мають бути встановлені обмеження на види зброї, якими можуть володіти громадяни. Гранати, гранатомети, міномети та інші види військового озброєння очевидно не можуть бути охоплені таким законодавством, тому для їхнього вилучення з ринку знадобляться конфіскації, амністії та інші форми заборони і вилучення з обігу. ■



ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЗИТИВНОЇ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Формування та реалізація процесу ДРР саме по собі непросте завдання. Реформування існуючих механізмів у громіздкому державному апараті в умовах війни, що вимагає значних фінансових і військових витрат, на порядок складніше. Проте, як зазначалося в попередніх розділах, ефективна і справедлива система ДРР має фундаментальне значення не лише з погляду обмеження впливу організованої злочинності, але й для здоров'я і життєздатності українського суспільства в цілому. У певному сенсі повчальним може виявитися приклад Балкан. Так, у Хорватії потужні ветеранські організації, висока повага з боку громадськості і широкий спектр законів, які гарантують (і надають) ветеранам низку пільг, створили історію успіху. З іншого боку, у Сербії, навпаки, відсутність таких механізмів призвела до відчуження, безправ'я та ігнорування ветеранів.¹³²

У цьому звіті окреслені чотири напрямки такого процесу, які, попри те, що вони складні та вимагають значних зусиль, тим не менш, можуть принести хороші потенційні результати для майбутнього країни.

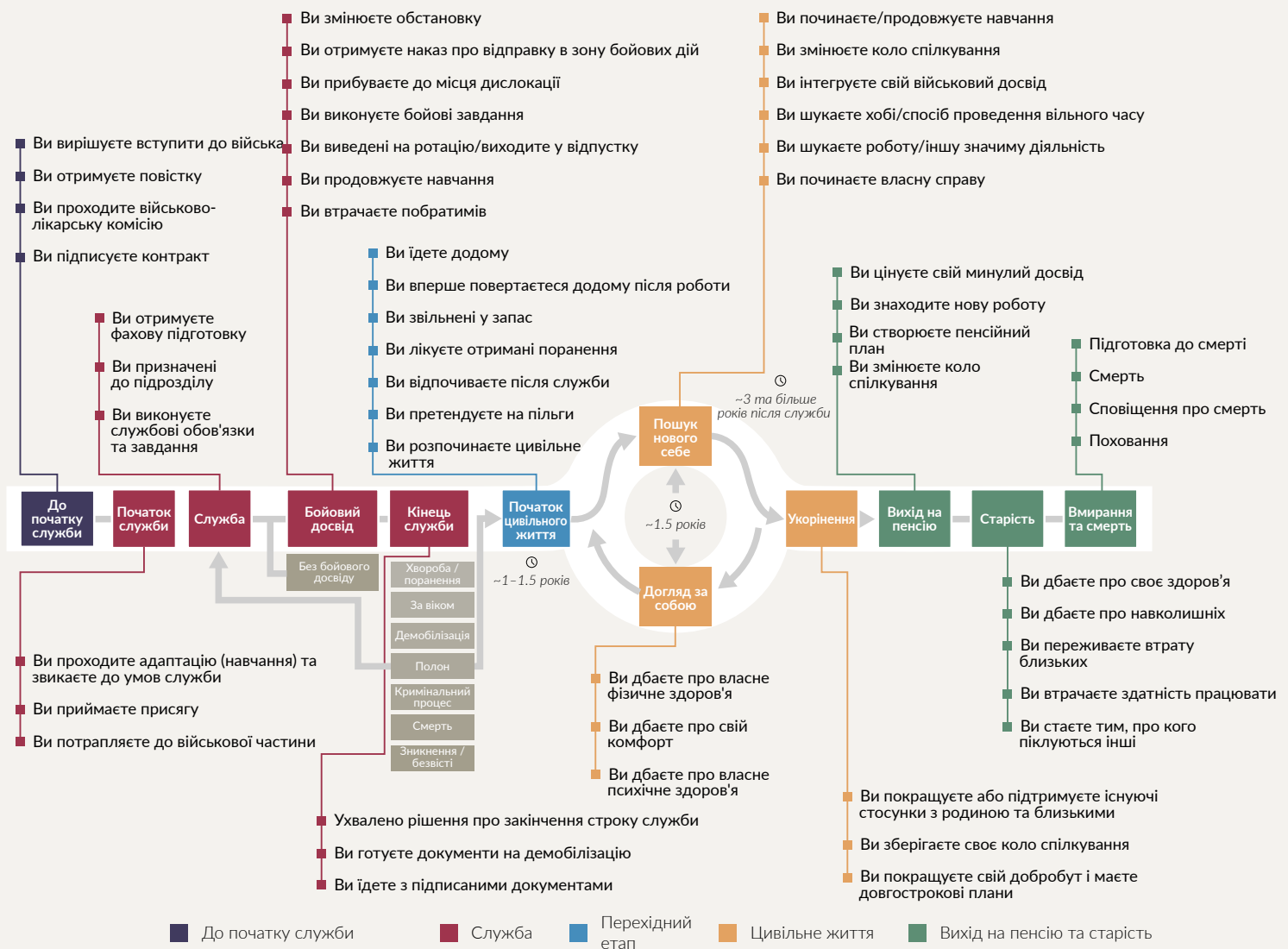
Об'єднання зусиль громадянського суспільства, бізнесу та держави

- Громадянське суспільство та бізнес були активними рушіями змін з моменту вторгнення.
- Використання їхнього внеску та досвіду має важливе значення для формування ефективної політики у справах ветеранів.
- Інтегрована політика щодо ветеранів упродовж усього життя - від призову до смерті - має важливе значення для дієвого процесу ДРР.
- Досвід і потреби всіх без винятку ветеранів - як чоловіків, так і жінок - повинні враховуватися в будь-якій комплексній політиці, так само як і роль їхніх родин (і вплив, який досвід ветерана може мати на ці розширені мережі).

Однією з небагатьох історій успіху у справах ветеранів є роль, яку відіграє громадянське суспільство, що послідовно демонструє свою динамічність, інноваційність і гнучкість у прогнозуванні та задоволенні потреб ветеранів та їхніх спільнот, надаючи, серед іншого, юридичну, психологічну і реабілітаційну допомогу. Громадянське суспільство в Україні також має великий досвід, оскільки чимало громадських організацій було створено після початку бойових дій на Донбасі 2014 року. З моменту повномасштабного вторгнення ці структури проводять активну діяльність - від роботи з ветеранами з гострими фізіологічними та психологічними потребами до спроб впливати на формування державної політики.¹³³

У жовтні 2023 року група з п'яти ветеранських організацій - Veteran Hub, «Принцип», «Простір можливостей», «Юридична сотня» та VETERANKA - опублікувала докладний звіт, який містить експертні рекомендації щодо концептуалізації та формулювання політики щодо ветеранів та їхніх сімей. У звіті (далі - Звіт Veteran Hub за 2023) окреслено життєвий шлях ветерана (Малюнок. 3) - від вступу на службу до старості та смерті: це комплексний цілісний підхід, який різко контрастує з державними клаптиковими ініціативами, застарілим законодавством і ситуативними постановами. Він також висвітлює основні недоліки нинішнього державного підходу, а саме: патерналізм, відсутність гарантій безпеки, слабе стимулювання, інституційна байдужість на рівні громади, а також брак координації та обміну інформацією між постачальниками послуг на низовому рівні.¹³⁴

У сфері реінтеграції міжнародна організація розвитку IREX значно розширила свою Програму реінтеграції ветеранів в Україні (за підтримки Державного департаменту США), яка має на меті розширити доступ ветеранів до можливостей працевлаштування і професійного навчання, а також послуг психосоціальної та фізичної реабілітації. Вона також надала підтримку Міністерству у справах ветеранів у розробці електронного реєстру ветеранів.¹³⁵ Крім того, IREX підтримує ініціативу, яка має на меті допомогти ветеранам розпочати кар'єру у сфері кібербезпеки.¹³⁶



МАЛЮНОК 3 Життєвий шлях ветерана, згідно зі звітом Veteran Hub за 2023 рік, як складова стратегічних рекомендацій щодо політики у справах ветеранів та їхніх сімей.

ДЖЕРЕЛО: Адаптовано за матеріалами звіту Veteran Hub за 2023 рік.

Однак стосунки між громадянським суспільством і державою залишаються непростими - за словами однієї з організацій, уряд не вступає в конструктивну дискусію з неурядовими громадськими організаціями,¹³⁷ значною мірою змушуючи їх самостійно координувати й організовувати свою діяльність. За такого багатовекторного підходу неминує виникати проблема охоплення та дублювання зусиль; як зазначено в оцінці, проведеній групою НУО в жовтні 2023 року, «лише держава може координувати зусилля України та її громадян».¹³⁸ Тому сферою політики з найбільшим потенціалом для здійснення перетворень може бути використання динамізму українського громадянського суспільства в рамках функціональної держави.

Бізнес-сектор також довів свою здатність формулювати політику, яка допомагає ветеранам повернутися до професійної діяльності, зокрема, у співпраці з ветеранськими громадськими організаціями. Чимало компаній почали впроваджувати ініціативи з реінтеграції після 2014 року, і відтоді цей процес лише прискорився. Працюючи з ветеранами на індивідуальній основі, ціла низка компаній зараз прагне створити системніші підходи, щоб у майбутньому охопити значно більшу кількість ветеранів. Важливо, що вони підкреслюють необхідність надавати підтримку працівникові на етапі мобілізації, а не демобілізації, оскільки це допомагає створити для ветерана шлях повернення.¹³⁹ Інші компанії активно допомагають ветеранам повернутися на ринок. Зокрема, державний банк «Ощадбанк» пропонує програму кредитування ветеранів, яка спрямована на підтримку ветеранських компаній, а також безкоштовні програми з розвитку бізнесу.¹⁴⁰ Існує також тісна координація та взаємодопомога між підприємствами, заснованими ветеранами.

Наразі наявні позитивні приклади співпраці між бізнесом і державою, одним з яких є діяльність Асоціації підприємців - ветеранів АТО, створеної 2016 року, яка надає фінансування та забезпечує навчання для ветеранів-підприємців.¹⁴¹ Український фонд ветеранів, яким керує Міністерство у справах ветеранів, також здійснює до певної міри ефективну координацію, підтримку і фінансування ветеранського бізнесу. Водночас ветерани вважають, що це не ветеранський бізнес має інтегруватися у цивільний, а навпаки. Для цього необхідно змінити деякі застарілі існуючі правила. Наприклад, українське законодавство зобов'язує людину приступити до роботи на наступний день після демобілізації. Відтак саме роботодавці надають додаткову відпустку, якої потребують деякі ветерани.¹⁴² Наявність великої кількості ветеранів-інвалідів також вимагатиме тіснішої координації між бізнесом і урядом, щоб забезпечити їх робочими місцями та навчанням, необхідними для повернення на ринок праці.

Мабуть, найбільш критично важливою сферою співпраці громадянського суспільства, бізнесу та держави буде розробка нового закону про ветеранів. Згідно з українським законодавством, громадяни можуть запропонувати альтернативний законопроект протягом 14 днів з моменту подання законопроекту до парламенту.¹⁴³ Громадянське суспільство в Україні вже формулює власну редакцію закону про ветеранів саме на такий випадок, визнаючи необхідність визначити лише ті функції, які може виконати держава, та уникнути дублювання зусиль через створення нових інституцій.¹⁴⁴ Подібний «тіньовий закон» слід підготувати і для майбутнього закону про демобілізацію, пов'язавши демобілізацію із зусиллями з реінтеграції. Зрештою, доцільніше вже зараз залучати представників громадянського суспільства до розробки такої політики, ніж розробляти її ізольовано і чекати на протилежні поправки, що створює конфліктну динаміку та ігнорує ґрунтовне стратегічне бачення цього питання громадянським суспільством.¹⁴⁵

Наразі організації громадянського суспільства розчаровані поточним станом комунікації з державою і частим несприйняттям державою інноваційних підходів.¹⁴⁶ В основі цього лежить брак довіри між державою та громадянським суспільством: деякі організації змирилися з тим, що працюватимуть самостійно, тоді як інші вважають, що формування політичного складника може бути єдиним способом гарантувати, що їхні голоси будуть почуті.¹⁴⁷



Кількість жінок, які служать в українських збройних силах, зростає, і їхній досвід та потреби мають бути враховані і задоволені в будь-якій майбутній політиці щодо ветеранів. © Oleh Arkhanhorodsky/Global Images Ukraine via Getty Images

Також у будь-якій ветеранській політиці вкрай важливо враховувати голоси і потреби ветеранок. Станом на березень 2024 року в українській армії служили понад 40 000 жінок, з яких більше 4 000 брали участь в активних бойових діях.¹⁴⁸ Вони зіткнулися з додатковими перешкодами під час вступу на військову службу та під час служби, і це необхідно визнати. У них також можуть бути окремі потреби і вимоги в статусі ветеранів, і вони стикаються з іншими типами проблем під час реінтеграції в цивільне суспільство.

Процес отримання та доступ до інформації

- Критична необхідність якнайшвидшого ухвалення закону про демобілізацію для стандартизації терміну служби солдатів і зменшення патерналізму/ухвалення довільних рішень у війську.
- Покращення доступу до інформації зменшить рівень стресу серед ветеранів та зробить ефективнішою їхню взаємодію зі службами.
- Діджиталізація військового квитка може прискорити процес демобілізації, зменшити рівень бюрократії і допомогти пов'язати демобілізацію з реінтеграцією.

Згладжування шляху, яким військові можуть повернутися в цивільне суспільство після служби в армії, має вирішальне значення. Кожна помилка, плутанина і несправедливе ставлення підвищує ризик розчарування і відчуження серед ветеранів, що має згубні довгострокові наслідки для суспільства в цілому. З дня призову на військову службу бійці повинні знати, яким чином відбуватиметься демобілізація і як отримати доступ до належних їм пільг. Для цього необхідно впровадити зміни в законодавчій, адміністративній та інформаційній сферах.

Дослідження, проведене під час підготовки цього звіту, також показує, що для ефективної демобілізації необхідні зміни в армії - як з точки зору процесу, так і з точки зору культури, включно з переходом від одноосібного ухвалення рішення командиром до більш системного підходу.

У зв'язку з цим ухвалення закону про мобілізацію у квітні 2024 року, який не містив положень про демобілізацію, стало втраченою можливістю створити чітку процедуру проходження військової служби. Військовослужбовці дуже скептично ставитимуться до офіційних обіцянок вирішити питання демобілізації протягом восьми місяців після ухвалення закону про мобілізацію,¹⁴⁹ і попри те, що політика

утримання нинішніх бійців на службі може мати сенс з огляду на їхній бойовий досвід, вона також ризикує поглибити соціальний розрив між тими, хто служить, і тими, хто не служить. Після проведення аудиту Збройних сил України головнокомандувач ЗСУ Олександр Сирський заявив, що Україні не знадобляться півмільйона нових солдатів, як пропонувалося в грудні 2023 року (хоча його попередник Валерій Залужний, який керував армією на той час, стверджував, що армія офіційно просила про саме таку кількість),¹⁵⁰ зауважуючи, що краща ротация, а не масовий призов, допоможе уникнути виснаження збройних сил.¹⁵¹ Однак ті, хто вже не один рік проводить у запеклих боях, можуть мати підстави вважати, що настала черга інших прийняти естафету.

Учасники мітингу в Одесі вимагають від уряду встановити термін демобілізації для тих, хто служить у Збройних Силах. © Viacheslav Onyshchenko/SOPA Images/LightRocket via Getty Images



Запровадження цифрового документообігу також необхідне для того, щоб замінити гори паперів, на які ветерани зазвичай нарікають як на джерело затримок, плутанини та марнування ресурсів.¹⁵² 2024 року Міністерство оборони повинне запустити застосунок «Армія+», який має допомогти оцифрувати повсякденне життя військовослужбовця, а також забезпечити базу знань і портал для саморозвитку. Однак потрібні більш комплексні цифрові послуги, які охоплюватимуть усі аспекти перебування військовослужбовця на активній службі і його життя після її закінчення.¹⁵³

Цифровий паспорт проходження служби для кожного військового, який міститиме відомості про його бойовий шлях, історію виплат і (за наявності) дані про отримані поранення, дозволить бійцям вимагати належні їм виплати, не звертаючись до адвокатів та не чекаючи місяцями в чергах. Такий цифровий документ міг би також використовуватися військово-лікарськими комісіями, що пришвидшило б оцінку придатності солдата до військової служби. Після демобілізації його можна було б інтегрувати з існуючим додатком «Дія», щоб забезпечити простий доступ до пільг на одній платформі з можливістю надсилати пуш-повідомлення про варіанти отримання освіти і працевлаштування, спеціально орієнтовані на ветеранів.¹⁵⁴

Нинішній підхід носить несистемний характер, адже ветеранам доводиться шукати інформацію, а не отримувати її, причому до багатьох з них вона просто не доходить. Приміром, в опитуванні, проведеному в лютому 2024 року, майже 68% респондентів-ветеранів не знали про існуючі навчальні програми.¹⁵⁵ Домашня сторінка Міністерства у справах ветеранів призначена для консолідації порад, але вона не така зручна для користувача, як додаток «Дія» і веб-сайти взаємодопомоги неурядових громадських організацій, і на момент написання цього звіту демонструє обмежену функціональність та надає неповну інформацію. Гаряча лінія Міністерства у справах ветеранів, запущена в березні 2024 року, обіцяє запропонувати єдине вікно для отримання консультацій щодо психологічної підтримки та пільг, але, знову ж таки, гарячі лінії можуть бути не такими зручними для користувачів, як додатки, особливо в періоди високого попиту. Наше тестування послуги виявило, що вона лише надає ще більше номерів, за якими треба телефонувати.¹⁵⁶ Аналогічно, державна ініціатива забезпечити кожного ветерана асистентом, який допомагав би йому отримати доступ до послуг, здається високоморальною, але складною для реалізації.¹⁵⁷

Дайте ветеранам палицю... І точку опори

- Гостре відчуття соціальної справедливості серед ветеранів може стати трансформаційною силою для українського суспільства.
- Ветерани мають право бути залученими до участі у формуванні політики і діяльності державних інституцій, які їх стосуються.
- Економічні, освітні, ділові та робочі програми можуть використовувати навички ветеранів і сприяти їхній реінтеграції.
- Разом з необхідним законом про володіння зброєю, легалізація приватних військових компаній може стати прагматичним виходом для зменшення ризику появи жорстоких кримінальних елементів серед ветеранів.
- Ставлення цивільного населення до ветеранів, включно з вирішенням проблеми стигматизації, впливає на те, чи відчувають ветерани підтримку та власну цінність для суспільства.

Як зазначалося вище, ветерани за своєю природою є політиками, але не тому, що вони мають чітку ідеологічну приналежність до певної партії (хоча це теж можливо), а тому, що служба в армії створює для ветерана відповідні очікування від суспільства. Воювати від імені суспільства означає бути зацікавленим у цьому суспільстві, а ветеранам притаманне загострене почуття чесності та справедливості.

Ігнорування цієї якості не лише загрожує спровокувати соціальні заворушення, але й позбавляє суспільство потужного інструменту розвитку. Використання почуття соціального покликання ветеранів на всіх рівнях державного врядування забезпечить їм відчуття того, що до них прислуховуються, і дасть їм можливість долучитися до реформування українського суспільства. Високопоставлений офіцер правоохоронних органів у Дніпрі зауважив, що вважає ветеранів новою політичною елітою, і що уряд не повинен боятися прийняти їх у цій якості. «Вони можуть багато що дати», - сказав офіцер. «Вони чесні, організовані і здатні на більше, ніж пересічна людина. [...] Я більш ніж готовий і радий приймати їх на роботу в поліцію».¹⁵⁸ Залучення ветеранів було б особливо доречним у військово-орієнтованих установах, таких як Міністерство оборони, де призначення зовнішніх політичних фігур без бойового досвіду ризикує поглибити розбіжності між політикою та армією. Так, представник однієї з НУО навіть заявив, що якщо бійці на передовій не погодяться з результатами наступних виборів, може виникнути конфлікт.¹⁵⁹ Інший додав, що єдиний спосіб досягти позитивних результатів - це політична чистка, яка дозволить інтегрувати ветеранів у систему.¹⁶⁰

Таке залучення є особливо важливим у контексті назріваючого питання скорочення пільг у зв'язку з ширшими економічними викликами, з якими Україна зіткнеться в найближчі кілька років. Залучення ветеранів до цього процесу, щоб вони мали змогу розтлумачити та обговорити його у своїх ветеранських колах, допоможе створити якщо не автоматичне схвалення таких заходів, то, принаймні, прагматичне розуміння їхньої доцільності. Цілковито можливо, що консолідований пакет пільг, який держава може реально надати, буде краще сприйматися ветеранською аудиторією, ніж амбітна програма, яка не може бути повністю реалізована. Якщо ж ветерани будуть ізольовані і до них ставитимуться зверхньо, країна може стати свідком повторення протестів в Україні у 2011 та 2021 роках, коли пільги для ветеранів були урізані.¹⁶¹

Велика кількість ветеранів також відкриває шанс для зміни економічної політики на покоління вперед, яка могла б допомогти Україні перебудувати і диверсифікувати свою економіку після перипетій війни, коли індустріальні центри на сході країни ще деякий час можуть залишатися під окупацією. Вирішальне значення матимуть можливості для отримання освіти та працевлаштування, хоча інтереси приватного сектору також мають бути враховані. Крім того, працевлаштування ветеранів може й досі бути пов'язане з воєнними цілями, прикладом чого є нещодавня ініціатива з підготовки ветеранів як спеціалістів з кібербезпеки.¹⁶² На думку однієї впливової неурядової організації, ІТ-сектор стане основним роботодавцем для ветеранів після війни.¹⁶³

Чимало ветеранів мали власний бізнес ще до війни, а інші мають бажання його створити - 50%, згідно з результатами опитування, проведеного в лютому 2024 року.¹⁶⁴ У цьому плані спостерігається прогрес у підтримці ветеранів порівняно з періодом 2014-2022 років. Зокрема, у листопаді 2022 року стартувала ініціатива «Робота», яка передбачає гранти до 1 млн грн для підприємців, з особливими умовами для ветеранів. Однак не всі проблеми ще вирішені.¹⁶⁵ Один ветеран, який демобілізувався 2016 року і згодом відкрив власну піцерію, пояснює:

Зараз набагато краще, на 100%, як з точки зору грантових програм, так і з точки зору кредитів. Коли я відкривався, відсотки за кредитами були 9%. І все одно є деякі проблеми, [наприклад] грантодавці вимагають, щоб ти взяв 500 000 гривень і найняв 10 працівників на п'ять років. [...] Я перебільшую, звичайно, але все ж таки... Це основна проблема всіх грантодавців, що вони створюють вимоги, які не відповідають потребам самого бізнесу, тому що їх розробляють люди не з бізнесу, а державні чиновники, які гадки не мають, що таке бізнес.¹⁶⁶

Вкрай важливим буде створення робочих місць майбутнього з урахуванням потреб ветеранів. На прагматичному рівні адаптовані робочі місця мають стати звичною практикою, покликаною допомогти травмованим ветеранам повернутися до роботи, а також роботодавцям і працівникам, які можуть створити для ветеранів ролі та умови, що сприятимуть їхньому найкращому виконанню роботи. З огляду на різноманітність потреб і навичок, універсального рішення не існує. На початку 2024 року державна залізнична компанія в рамках однієї творчої ініціативи найняла колишніх військових операторів дронів для захисту залізничної інфраструктури.¹⁶⁷ Державні центри розвитку ветеранів є перспективним інструментом для допомоги у працевлаштуванні,¹⁶⁸ але більш дієвим підходом може стати створення державно-приватного партнерства між Міністерством у справах ветеранів та професійною агенцією з підбору персоналу і розвитку талантів, як це було зроблено у Великій Британії у рамках партнерства між Міністерством оборони та компанією MapowerGroup, яка займається професійним перенавчанням ветеранів.¹⁶⁹

Інші ветерани можуть не мати бажання виходити на цивільний ринок праці. Як виявив цей звіт, знайдуться ветерани, які звикли до адреналіну армійського життя. Не маючи іншого виходу, вони можуть приєднатися до організованих злочинних угруповань або сформувати нові. Відвернення ветеранів від цього шляху є найвищим пріоритетом у боротьбі з організованою злочинністю, і хоча шляхи вирішення цієї проблеми доволі складні, вони тим не менш існують. Наразі приватні військові компанії (ПВК) в Україні поза законом, тоді як приватні охоронні компанії цілком легальні, але їхні працівники не мають права носити зброю. В цьому сенсі було б доцільно провести дискусію, чи слід легалізувати ПВК, і якщо так, то за яких умов вони могли б працювати і як їх регулювати (наприклад, не надавати їм дозвіл на діяльність в Україні). Для України перспектива утримувати чоловіків у військовому строю, які можуть бути призвані в разі майбутньої російської агресії, також може стати своєрідним страховим полісом на випадок масової демобілізації. Ми не стверджуємо, що приватні військові компанії є єдиним або найкращим рішенням, але це питання заслуговує на обговорення. У цьому контексті позитивним кроком стало рішення українського парламенту у квітні 2024 року винести у публічну площину обговорення законопроєкту про потенційну легалізацію приватних військових та охоронних компаній (так звані «міжнародні оборонні компанії»)¹⁷⁰ Повторна мобілізація також може бути запропонована як варіант для тих, хто за якихось причин не може адаптуватися до цивільного життя.

Разом з тим, діяльність ПВК може призвести до відтоку найкращих бійців з України і знизити ефективність української армії, що є серйозним ризиком в умовах триваючої російської агресії.¹⁷¹ ПВК також створюють дипломатичні ризики для України, оскільки вони ніколи не розглядаються як суто «приватні» компанії, адже, як правило, контролюються державою, в якій вони зареєстровані.¹⁷²

Закон про володіння зброєю також забезпечить більшу прозорість і контроль над надмірною кількістю зброї в Україні та зменшить обсяги чорного ринку, до якого ветерани можуть бути залучені як продавці або покупці через свій доступ до зброї та/або досвід поводження з нею. Він також знизить ризики

використання зброї різними формами організованої злочинності. Попри те, що злочинець, скоріш за все, не буде застосовувати зареєстровану зброю для вчинення злочину, масова реєстрація обмежить його можливості у її придбанні. Крім того, як зазначалося вище, закон, що дозволяє законне володіння зброєю, фактично означає визнання факту зниження рівня безпеки у воєнний час, коли цивільне населення буде потребувати зброю для самозахисту. Ставлення до таких громадян як до де-факто злочинців або навіть торговців зброєю також спотворює справжню природу ризику торгівлі зброєю і організованої злочинності.

Нарешті, необхідно допомогти структурувати діалог між ветеранами та цивільними особами таким чином, щоб ветерани відчували, що їх підтримують і цінують у суспільстві.¹⁷³ Наразі в суспільстві досі поширена певна стигматизація ветеранів, попри всі їхні заслуги. Один з опитаних членів неурядових громадських організацій якось почув, як хтось у Львові коментував поведінку ветерана-інваліда, який втратив обидві ноги: «Чому він тут курить? Моя дитина не повинна цього бачити».¹⁷⁴

Подолання стигматизації українських ветеранів має вирішальне значення для їхньої реінтеграції, і засоби масової інформації, спортивний та культурний сектори можуть відіграти потужну роль у цьому процесі. © Yevhenii Vasyliiev/Global Images Ukraine via Getty Images



Усунення такої стигматизації та підтримка українських ветеранів має важливе значення для їхньої реінтеграції, і тут потужну роль можуть відіграти засоби масової інформації, спортивний і культурний сектори. Таких прикладів вже є чимало: від проходження кастингу ветераном, який втратив обидві ноги, як романтичного героя українського реаліті-шоу «Холостяк», до «Гри героїв», в якій ветерани з серйозними травмами беруть участь у спортивних змаганнях.¹⁷⁵ Залучення креативних і рекламних агентств також допоможе генерувати переконливіші суспільні меседжі, ніж ті, що створюються державними бюрократичними структурами.¹⁷⁶ Важливо також активно аналізувати відверті оцінки та побоювання цивільного населення щодо ветеранів - це найкращий спосіб дізнатися про витоки стигматизації та відповідним чином на них реагувати.¹⁷⁷

Проблеми з наданням допомоги

- Потрібно навчати ветеранів надавати психологічну допомогу іншим ветеранам: спільний досвід сприяє довірі.
- Для надання ефективної психологічної допомоги з боку цивільних психологів необхідна глибша і триваліша підготовка.
- Якщо ветерани все ж таки порушують закон, необхідно створити судові механізми, які враховують їхній досвід і пропонують відповідну допомогу.
- Потрібно сформувані чітку державну політику щодо надання психологічної підтримки ветеранам.
- Поглиблені превентивні заходи - запобігання обставинам, які призводять ветеранів до скоєння злочинів - можуть допомогти реінтеграції, особливо в перехідний період після демобілізації.

Розуміння того, хто саме потребує допомоги, яка саме допомога їм потрібна і як саме її краще надавати, є, мабуть, найскладнішим комплексом питань у процесі реінтеграції. Сюди входить скринінг ветеранів на наявність проблем із залежністю та психологічних травм, а також подолання наслідків фізичних

травм, отриманих під час бойових дій. Діагностика та лікування таких розладів має важливе значення для успішної реінтеграції ветеранів у суспільство.

Перепопи тут виникають у двох сферах: особистісній та інституційній. На особистому рівні ветерани можуть намагатися приховати психологічні проблеми та проблеми із залежністю від фахівців і членів сім'ї. У випадку з наркотиками замовчування може ґрунтуватися на соромі, страху соціальної стигматизації, небажанні визнати, що у споживача є проблема, або простому бажанні уникнути залучення до злочинної діяльності. Знайти в собі сили відмовитися від залежності дуже складно навіть для цивільних осіб, але для лікування військових із залежністю потрібен особливий підхід, зважаючи на їхній глибоко травматичний досвід. Проте, користь від нього буде багатогранною, і полягатиме не лише у порятунку ветеранів від руйнівних наслідків вживання наркотиків, але й у зменшенні їхньої схильності до непередбачуваної поведінки, яка, враховуючи фактор наявності великої кількості зброї в Україні, може перерости у насильство зі смертельними наслідками, а також до сплеску кількості самогубств.

Пов'язаною з цим проблемою постає подолання опору деяких ветеранів професійній психологічній допомозі, особливо тих, хто не має потужних мереж підтримки. Крім того, за словами одного з ветеранів, тема психічного здоров'я значною мірою табуована серед військових:¹⁷⁸

Йому доведеться переступити через себе, щоб розговоритися із терапевтом, який ніколи не проходив через те, через що пройшов він. Військовому важко відкритися цивільній людині, навіть лікарю. Для нього [лікар] - це швидше якийсь пройдисвіт у білому халаті, який намагається нав'язати йому свою волю чи думку. Не всі військові розуміють, що ця допомога їм справді потрібна.¹⁷⁹

Подолання цих бар'єрів є вкрай важливим, і зараз впроваджуються інноваційні способи, які використовують природне почуття товариства і взаємопорозуміння між ветеранами. Ветеранські мережі (часто сформовані навколо колишніх військових частин) виявилися потужним інструментом соціальної згуртованості і психологічної підтримки в інших повоєнних контекстах, зокрема в Німеччині після Другої світової війни. 2019 року в Україні стартувала ініціатива, в рамках якої «побратим» - такий само ветеран - обговорював з іншими ветеранами питання психічного здоров'я, щоб подолати їхнє небажання спілкуватися із психологами.¹⁸⁰ Застосунок «База», розроблений міжнародною організацією IREX та презентований 2023 року, надає першу психологічну допомогу ветеранам, а платформа Prometheus пропонує навчальні курси для роботодавців та працівників, щоб допомогти їм зорієнтуватися у проблемах, з якими можуть зіткнутися ветерани. Обидва сервіси безкоштовні для ветеранів.¹⁸¹ Один із наших співбесідників-ветеранів також створив організацію, метою якої є допомога іншим ветеранам у соціалізації та наданні їм можливості відновити своє життя:

Це місце, куди військовий може прийти і поспілкуватися з такими ж військовими, як і він. [...] Воно створене для того, щоб сказати, що якщо в тебе немає кінцівки, це не кінець життя. Треба жити, чогось прагнути, не здаватися. [...] Ти можеш зустріти дівчину. Так, у тебе ця культура. Але ти сам по собі цікавий, і вона побачить твою силу духу і силу волі, і вона буде з тобою.¹⁸²

Були також спроби подолати табу на розмови про психічне здоров'я на державному рівні, зокрема програма першої леді Олени Зеленської «Ти як?» і дорожня карта з питань психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, які отримало широку підтримку з боку міжнародних партнерів.¹⁸³ Враховуючи, що недовіра до психологічної допомоги є культурною проблемою, можливо, саме культурні програми, книги та інші засоби масової інформації, які не просто висвітлюють цю проблему, а намагаються дослідити її з точки зору інтересів ветеранів, також можуть відігравати певну роль у цьому процесі.

Інший виклик стосується інституційного спрямування, спроможності та послідовності. Тут заголовки можуть приховувати більше, ніж показувати. Хоча кількість психологів в армії різко зросла з початку повномасштабного вторгнення, підготовка, яку вони проходять, дуже відрізняється від підготовки цивільних психологів і є набагато коротшою (як повідомляється, до трьох тижнів).¹⁸⁴

«Їм бракує часу. Плюс на прийом приходять надто багато людей, щоб встигнути їх опитати [належним чином]»

- ВЕТЕРАН ПРО РОБОТУ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ

За словами одного психолога, який пішов служити в армію, завдання ставляться також зовсім інші - армійські психологи більше схожі на «політруків», які насамперед опікуються мотивацією солдата, а не його психічним здоров'ям.¹⁸⁵ Як розповів один із ветеранів, їхня робота, схоже, більше орієнтована на «відсіювання», ніж на «підтримку», тому вкрай мало часу і уваги приділяється психологічній допомозі, хоча небажання самих військових її отримувати теж відіграє певну роль. «Він був зайнятий випискою алкоголіків», - каже ветеран. «Це забирало весь його час. Якось за обідом психолог запитав: «Чи є у когось потреба з кимось поговорити?». Ні. Всім байдуже. Не до психолога було».¹⁸⁶

Багато в чому нинішня система є цілком зрозуміло прагматичною. На війні, особливо на передовій, немає ані часу, ані бажання для емоційних бесід. Сьогоднішня реакція армії свідчить про те, що найкращим негайним заходом для травмованого солдата є виведення його з-під впливу джерела стресу. Існуюча модель передбачає три рівні допомоги: на першому рівні солдата вивозять з передової на відпочинок; на другому - в місце, розташоване за 150-200 кілометрів від фронту, подалі від шуму війни; і на третьому - в санаторії далеко від фронту, де, за словами одного ветерана, травмованого бійця зазвичай змушують спати протягом всього періоду реабілітації.¹⁸⁷

Проблема полягає у виборі часу: коли слід надавати пріоритет психологічному обстеженню? Можливо, процес демобілізації пропонує найкращі можливості, але, за словами одного ветерана, 15-хвилинне психологічне обстеження, проведене під час військово-лікарської комісії, було поверхневим: «у такій галузі, як психологія, психотерапія, це взагалі ніщо».¹⁸⁸ Доступ до допомоги після демобілізації також був описаний як складний і відкритий лише для тих, хто проактивно її шукає. «Я вважаю, що потрібно звертатися самому», - сказав один ветеран. «Якщо сам звернешся, ти можеш отримати якусь допомогу. [Але] мені нічого не запропонували, нічого не сказали».¹⁸⁹ Це особливо критично для поранених бійців, для яких психологічна підтримка є важливою складовою довготривалого відновлення. «Я вважаю, що коли людина отримує поранення, психолог - це перший рівень допомоги після хірурга», - каже ветеран, який втратив ногу в боях під Бахмутом.¹⁹⁰

Інший аспект - це бюджетні ресурси для ветеранів, які звертаються по цивільну психологічну підтримку. Існує помітна невідповідність між асигнуваннями, які Національна служба охорони здоров'я України виплачує психологам за психологічні консультації, та ринковою ціною на їхні послуги, яка відображає значні інвестиції в освіту та витрати на постійне професійне вдосконалення і моніторинг їхньої діяльності для забезпечення якості послуг, які вони надають.¹⁹¹

Попри всі докладені зусилля, допомога українським ветеранам потребуватиме не лише істотного залучення додаткових ресурсів, а ще й нового підходу, підкріпленого оновленою політикою психологічної допомоги.¹⁹² Психологи повинні бути належним чином підготовлені та кваліфіковані, щоб реагувати на особливості травми, пов'язаної з війною, а також мати розуміння того, коли і де вони можуть ефективно застосовувати свої знання та досвід.¹⁹³ Суспільство в цілому має сприймати психологічну допомогу як благо, а не з підозрою, але це вимагатиме докорінної перебудови інфраструктури охорони психічного здоров'я в Україні, яка залишається значною мірою сформованою під впливом способу мислення радянських часів, недостатньо фінансованою (особливо це стосується амбулаторної допомоги) і наскрізь пронизаною корупцією.¹⁹⁴

Ще одним моментом, коли така допомога конче потрібна, може бути затримання ветерана за скоєння злочину. Багато що залежатиме від тяжкості злочину, але ветерани, які вчинили злочини легкої або середньої тяжкості, могли б отримувати допомогу завдяки спеціальному судовому механізму, схожому на програму для неповнолітніх правопорушників, із залученням спеціалізованих експертів, соціальних працівників та психологічної служби. У цій моделі суд намагатиметься зрозуміти досвід ветерана і запропонувати програму реабілітації або лікування, а не кримінальне покарання. Після завершення програми правопорушника буде

звільнено без подальших звинувачень. Але навіть у цьому випадку необхідно дотримуватися певного балансу, щоб не припускати, що ветерани мають повний імунітет від покарання, чим можуть скористатися деякі правопорушники, які відслужили у війську.

За великим рахунком, допомога буде максимально ефективною, якщо її спрямувати на сам контекст, в якому живуть ветерани. Така «глибока профілактика» має бути орієнтована на запобігання виникненню обставин, які штовхають ветеранів до скоєння злочинів. У цьому сенсі вразливість створюється не тим, що ветеран є ветераном як таким, а швидкою зміною обставин від тривалої військової служби до цивільного життя. Це особливо актуально з огляду на те, що за законом ветерани повинні повернутися до роботи на наступний день після демобілізації. Період відпочинку, вбудований у процес демобілізації, може допомогти ветеранам краще підготуватися до наступного етапу життя.

Збір даних: Погляд на ризики в перспективі

- Якісний збір даних дає можливість кількісно оцінити ризики і подолати стигматизацію.
- Своєчасно отримані дані можуть допомогти державі адаптувати заходи реагування.

У найближчі роки збір даних стане одним із найпотужніших інструментів інформування та вдосконалення політики ДРР в Україні. З одного боку, якісні дані забезпечать надійну доказову базу для визначення життєвого шляху ветеранів, у тому числі їхньої участі у злочинах. З іншого боку, дані також можуть допомогти подолати стигматизацію, чітко вказуючи на реальні масштаби вразливості ветеранів, зокрема це стосується скоєння кримінальних злочинів, рівня залежності, суїцидів і проблем із працевлаштуванням.

США вперше застосували цей підхід до оцінки ветеранів В'єтнаму. Попри те, що дані піддавалися різним інтерпретаціям, вони тим не менш загалом свідчать, що після складного початкового періоду, коли масова демобілізація збіглася зі спадом в економіці США, в більшості випадків «в'єтнамський міф» про забуте покоління був перебільшенням. Чимало ветеранів повернулися із залежністю і травмами, але водночас відбулося широке схвалення Закону про ветеранів війни (GI Bill) і розширення пільг.¹⁹⁵ Головним винятком із загальної картини були ветерани з важкими пораненнями. Згідно з опитуванням, проведеним у листопаді 1987 року, рівень працевлаштування ветеранів В'єтнаму з нетяжкими пораненнями становив 92%, приблизно такий самий, як і у їхніх колег без поранень, але для ветеранів з тяжкими пораненнями та інвалідів цей показник знизився до 34%.¹⁹⁶ Таким чином, розробка дієвого механізму збору даних дозволить державі побачити справжні тенденції та спрямувати допомогу саме тим групам ветеранів, які її найбільше потребують.

Поправки до ветеранської політики відносно ризиків організованої злочинності

- Проєкт поправок може бути винесено на обговорення під час парламентських дебатів про нову державну політику щодо ветеранів.

У Звіті Veteran Hub за 2023 рік запропонована вражаюча блок-схема етапів життєвого шляху ветерана, яка дозволяє створити стратегічну модель надання допомоги (див. Малюнок 3). Однак у цій концепції не прописані чітко ризики втягнення ветеранів у злочинну діяльність, і цей недолік слід виправити. Попри те, що це найгірший сценарій, він також має бути врахований і передбачений. З огляду на процес обговорення законопроєктів в українському парламенті, можливо, було б доцільно розробити поправки, які конкретно стосувалися би ризиків організованої злочинності, з якими стикаються ветерани, як зазначено в цьому звіті, і які можна було б запропонувати і, можливо, ухвалити в новій політиці та законодавстві щодо ветеранів. Підготовка таких поправок вимагатиме тісної співпраці з ветеранськими групами і делікатних формулювань, щоб уникнути стигматизації ветеранів. Ці поправки можуть також передбачати можливість збору даних для моніторингу таких ризиків.



ВИСНОВКИ

Ветерани відіграватимуть вирішальну роль у майбутньому України як держави. Вони не лише становитимуть значну частину населення, але їхні навички, відчуття справедливості та мотивація також будуть важливими для перезавантаження цивільного життя після завершення воєнного стану. Суспільний договір між державою та ветеранами має бути реформований, щоб забезпечити ветеранам необхідну підтримку і повагу, на яку вони заслуговують. На тлі безлічі конкуруючих пріоритетів і вимог ризик організованої злочинності може здатися відносно невеликим. Але, як підкреслюється в цьому звіті, природа таких ризиків є складною і багаторівневою.

Якщо суспільний договір між державою і ветеранами не буде надійним і чесним, ветерани почуватимуться відчуженими від політичних структур, за підтримку яких вони боролися, що вплине на соціальну згуртованість, яка є одним з найкращих запобіжників злочинності. На індивідуальному рівні травма війни і схильність до зловживання психоактивними речовинами серед деяких військових може перенестися в цивільне життя, що потенційно сприятиме зростанню незаконної торгівлі наркотиками і насильницьких злочинів. Організована злочинність може безпосередньо пропонувати ветеранам і відчуття братерства, високі заробітки і використання їхніх військових навичок. Менш безпосередньо, використання ветеранів як робочої сили приватними охоронними компаніями може сприяти зростанню «силового бізнесу», де фізична сила стане визначальним фактором впливу на бізнес-простір.

Слід підкреслити, що такі наслідки не обмежуються лише ветеранами, і що ветерани не обов'язково виявляють більшу схильність до злочинної діяльності, ніж інші верстви суспільства. Тому важливо уникати стигматизації ветеранів як людей, так чи інакше схильних до злочинної діяльності, водночас визнаючи інтенсивний та унікальний характер їхнього досвіду. З цієї причини в цьому звіті використано концепцію ДРР з метою окреслення ризиків на шляху повернення воїна до цивільного життя, однак коаліція громадянського суспільства в Україні також розробила стратегічну дорожню карту, в якій зокрема зазначені такі ризики.

Врешті-решт, українські військовослужбовці є подвійним джерелом сили: вони захищають країну від російської агресії і роблять свій внесок у її відбудову як ветерани. Більшість ветеранів не хочуть особливого статусу чи пільг, лише можливість працювати і влаштовувати своє життя після служби. Досвід минулих масових демобілізацій, передусім Першої та Другої світових воєн, підкреслює, наскільки складно досягти цих скромних цілей у суспільстві, що перебуває у стані війни, або після її закінчення, під час неминучої економічної кризи. Планування вже зараз, а не в розпал масової демобілізації, значно збільшить шанси на позитивні результати.



ПРИМІТКИ

- 1 Наразі в Україні відсутній спеціальний закон про зброю, а володіння та використання зброї цивільними особами дозволено лише на період воєнного стану плюс 90 днів.
- 2 Інтерв'ю з представниками неурядових організацій, Україна, квітень 2024 року.
- 3 Samya Kullab та Illia Novikov, *Ukraine's parliament passes a controversial law to boost much-needed conscripts as war drags on*, AP News, 11 квітня 2024 року, <https://apnews.com/article/ukraine-parliament-recruit-army-russia-war-5b7d9f58bb398b4ad1296311b8130b92>.
- 4 Віра Шурмакевич, Понад 90% українців довіряють ветеранам АТО та ЗСУ, Українська правда, 13 березня 2024 року, <https://life.pravda.com.ua/society/yakiy-riven-doviri-ukrajinciv-doviyskovih-ta-veteraniv-viyni-opituvannya-300502/>.
- 5 Arion McNicol, *How many Ukrainians have died in the war against Russia?* The Week, 31 січня 2024 року, <https://theweek.com/news/world-news/russia/958320/the-real-ukraine-war-death-toll>.
- 6 Michael Kofman та Ryan Evans, *Fortifications, manpower and munitions in Ukraine's daunting year ahead*, War on the Rocks, 18 березня 2024 року, <https://warontherocks.com/2024/03/fortifications-manpower-and-munitions-in-ukraines-daunting-year-ahead/>.
- 7 Дискусія із зацікавленими представниками громадянського суспільства, Львів, квітень 2024 року. Див. також Stephanie Hanson, *Disarmament, demobilization, and reintegration (DDR) in Africa*, Council on Foreign Relations, 15 лютого 2007 року, <https://www.cfr.org/backgrounder/disarmament-demobilization-and-reintegration-ddr-africa>.
- 8 Див. *UN Inter-Agency Working Group on DDR*, IDDRS 6.40: DDR and organized crime, 5 лютого 2021 року, <https://www.unddr.org/wp-content/uploads/2021/02/IDDRS-6.40-DDR-and-Organized-Crime.pdf>.
- 9 Oksana Zabolotna, *Updated draft bill on mobilization*, 1 лютого 2024 року, Centre UA, <https://centreua.org/en/monitoring/updated-draft-bill-on-mobilization/>.
- 10 Залужного було звільнено 8 лютого 2024 року на тлі тверджень про те, що офіс президента Зеленського інтерпретував статтю командувача в журналі Economist про траєкторію війни як політичний хід і що складні відносини президента з генералом досягли критичної межі через популярність Залужного, а також розбіжності щодо воєнної стратегії, зокрема, стосовно літнього контрнаступу. Konstantin Skorkin, *What does General Zaluzhny's dismissal mean for Ukraine?*, Carnegie Politika, 10 лютого 2024 року, <https://carnegieendowment.org/politika/91611>.
- 11 Anhelina Strashkulych та Oleksandr Shumilin, *Demobilisation issue removed from mobilisation bill and will be considered separately – document*, Ukraine Pravda, 9 квітня 2024 року, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/04/9/7450478/>; Meduza, *Shared objectives, opposing reputations: Why is Ukraine's new top commander Oleksandr Syrskyi less popular than his predecessor?*, 12 лютого 2024 року, <https://meduza.io/en/feature/2024/02/12/shared-objectives-opposing-reputations>; Economist, *The dismissal of Valery Zaluzhny is a crucial new phase in the war*, 8 лютого 2024 року, <https://www.economist.com/leaders/2024/02/08/the-dismissal-of-valery-zaluzhny-is-a-crucial-new-phase-in-the-war>.
- 12 Dan Sabbagh та Artem Mazhulin, *Ukrainian MPs pass controversial mobilisation bill to boost troop numbers*, Guardian, 11 квітня 2024 року, <https://www.theguardian.com/world/2024/apr/11/ukraine-demobilisation-plan-long-serving-soldiers-military-war-russia>.
- 13 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Україна, квітень 2024 року.
- 14 Rubryka, *Service without end. Will there be demobilization after year of service, and how to support military during holidays?*, 24 грудня 2022 року, <https://rubryka.com/en/article/support-military/>.
- 15 Софія Серета, "Я пройшов ВЛК, а мені кажуть: "Усе – фігня. Давай заново: "перевіримо, чи не відросли в тебе ноги" – ветеран Олег Симороз, Українська правда, 29 лютого 2024 року, <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/02/29/7444220/>.
- 16 Інтерв'ю з ветераном Б., Київ, лютий 2024 року.

- 17 У березні 2024 року Інститут громадського здоров'я ініціював розслідування щодо військово-лікарських комісій у Києві на підставі звинувачень у корупції та медичній недбалості. Про масштаби корупції стало відомо завдяки одній із схем у Запоріжжі, де за направлення на військово-лікарську комісію стягували 300 доларів США, а за неправомірне отримання статусу інваліда - ще 3 500 доларів США. Коли цю схему ліквідували, було вилучено понад 1,2 мільйона доларів США. Igor Kossov та Alexander Khrebet, *'Abandon all hope: Ukraine's wounded warriors compare military medical system to the Inferno'*, Kyiv Independent, 13 березня 2024 року, <https://kyivindependent.com/abandon-all-hope-ukraines-wounded-warriors-compare-military-medical-system-to-the-inferno/>; Dinara Khalilova, *Health Ministry starts inspection of Kyiv military medical commissions*, Kyiv Independent, 4 березня 2024 року, <https://kyivindependent.com/health-ministry-starts-inspection-of-kyiv-military-medical-commissions/>; PB News, На Запоріжжі посадовці МСЕК брали шалені хабарі, 12 березня 2024 року, <https://pb-news.info/2024/03/21/na-zaporizhzh-posadovczi-msek-braly-shaleni-habari/#google>.
- 18 Верховна Рада України, Проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист, квітень 2024 року, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43329>.
- 19 UNN, *From one to five million units: Klymenko tells how many trophy weapons Ukrainians can have*, 13 квітня 2024 року, <https://unn.ua/en/news/from-one-to-five-million-units-klymenko-tells-how-many-trophy-weapons-ukrainians-can-have>.
- 20 New Voice, Рада попередньо підтримала законопроєкт про зберігання зброї, отриманої під час воєнного стану, 20 березня 2024 року, <https://nv.ua/ukr/amp/zbroya-pid-chas-voynnoho-stanu-20-bereznya-2024-roku>, <https://nv.ua/ukr/amp/zbroya-pid-chas-viynni-verhovna-rada-pidtrimala-zakonoprojekt-pro-zberigannya-zbroji-50402933.html>.
- 21 UNN, *Klymenko: Ukrainians will have to hand over combat weapons after the end of the war*, 27 лютого 2024 року, <https://unn.ua/en/news/klymenko-ukrainians-will-have-to-hand-over-combat-weapons-after-the-end-of-the-war>.
- 22 Там само.
- 23 Veteran Hub, Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей: Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей, жовтень 2023 року, сторінка 6, <https://veteranhub.com.ua/veteran-policy>.
- 24 Серед обіцянок - модернізація системи військово-лікарської експертизи, безкоштовна трирівнева система психологічної підтримки та інститут асистентів ветеранів, які супроводжуватимуть ветеранів на шляху повернення до цивільного життя. Міністерство у справах ветеранів України, Мінветеранів розробляє ефективний інструмент для інтеграції Захисників та Захисниць до мирного життя після перемоги, <https://mva.gov.ua/prescentre/category/86-news/en-minveteraniv-rozroblyaye-efektivnij-instrument-dlya-integraciyi-zahisnikiv-ta-zahisnic-do-mirnogo-zhittya-pislya-peremogi>; Кабінет міністрів України, *New veterans policy*, <https://www.kmu.gov.ua/en/the-government-priorities/new-veterans-policy>; Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, *Implementation of the Institute of Veteran's Assistant begins*, 3 липня 2023 року, <https://minre.gov.ua/en/2023/07/03/implementation-of-the-institute-of-veterans-assistant-begins/>.
- 25 Психологічна допомога, профадаптація та нові пільги - допомога для ветеранів у Плану дій Кабміну-2023, Informator, 15 березня 2023 року, <https://informator.ua/uk/psihologichna-dopomoga-profadaptsiya-ta-novi-pilgi-dopomoga-dlya-veteraniv-u-planu-diy-kabminu-2023>; Ukrinform, *Government allocates over 200 million for construction of Borodyanka Center rehabilitation facility*, 26 червня 2023 року, <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3727831-government-allocates-over-200-million-for-construction-of-borodyanka-center-rehabilitation-facility.html>; Кабінет міністрів України, *Denys Shmyhal: Strategy of transition from military service to civilian life will ensure comfortable conditions for veterans*, 7 квітня 2023 року, <https://www.kmu.gov.ua/en/news/denys-shmyhal-stratehiia-perekhodu-vid-viiskovoi-sluzhby-dotsyvilnoho-zhyttia-dozvolyt-zabezpechyty-komfortni-umovy-dlia-veteraniv>; Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, *The Kyiv region has opened its second Veterans' Development Center*, 3 лютого 2023 року, <https://minre.gov.ua/en/2024/02/03/the-kyiv-region-has-opened-its-second-veterans-development-center/>
- 26 Informator.ua, Психологічна допомога, профадаптація та нові пільги - допомога для ветеранів у Плану дій Кабміну-2023, Informator, 15 березня 2023 року, <https://informator.ua/uk/psihologichna-dopomoga-profadaptsiya-ta-novi-pilgi-dopomoga-dlya-veteraniv-u-planu-diy-kabminu-2023>.
- 27 За словами одного ветерана, «щоб отримати цей статус [УБД], ти маєш певний час перебувати «на нулі» [на лінії фронту]». Він розповів, що поблизу лінії фронту зарплати також вищі: «Поки ми були у Франківську, отримували близько 20 000 грн., а коли поїхали туди, ближче до нуля, нам платили вже по сотні тисяч [грн.]». Інтерв'ю з ветераном Р. Див. також Верховна Рада України, Верховна Рада України прийняла Закон, яким спрощено Порядок отримання статусу учасника бойових дій, 8 жовтня 2023 року, <https://www.rada.gov.ua/news/razom/243377.html>.
- 28 Кабінет міністрів України, *New veterans policy*, <https://www.kmu.gov.ua/en/the-government-priorities/new-veterans-policy#:~:text=Work%20continues%20to%20digitalise%20services,a%20National%20Military%20Memorial%20Cemetery>.
- 29 Портал e-Veteran, відвідано 22 березня 2024 року, https://eveteran-gov-ua.translate.google/?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en&_x_tr_pto=wapp.
- 30 КиївВлада, Альтернативне відновлення: Бородянський реабілітаційний центр витратив 2,3 млн гривень на зупинки, лавки та стовпи з сонячними панелями, 20 лютого 2024

- поку, <https://kievvlav.com.ua/text/alternativne-vidnovlennya-borodyanskij-reabilitatsijnij-tsentrvitrativ-23-mln-griven-na-zupinki-lavki-ta-stovpi-z-sonyachnimi-panelyami>.
- 31 Oksana Zabolotna, *Creation of the National Military Cemetery in Kyiv*, Centre of United Actions, 12 грудня 2023 року, <https://centrea.org/en/monitoring/creation-of-the-national-military-cemetery-in-kyiv/>.
- 32 Andrey Kurkov, *'The war has become the background of life' – Andrey Kurkov on Ukraine two years on*, Financial Times, 16 лютого 2024 року, <https://www.ft.com/content/e63ba8a6-7658-4d38-a1e8-1f0a52aa46a8>.
- 33 LB News, Ветеранська політика в країні ветеранів. Як є і як має бути?, 11 березня 2024 року, https://lb.ua/news/2024/03/11/602742_veteranska_politika_kraini.html.
- 34 Інтерв'ю з Б.
- 35 Інтерв'ю з ветераном В. Цікаво, що це перегукується з думкою 71% ветеранів Афганістану, опитаних «Комсомольською правдою» ще 1989 року, які вважали, що пільги існують лише на папері. Rodrick Braithwaite, *Afgantsy: The Russians in Afghanistan 1979–1989*. London: Profile, 2012 рік, сторінка 315.
- 36 Суспільне новини, Рада відправила у відставку міністерку у справах ветеранів Лапутіну, 7 лютого 2024 року, <https://susplne.media/678898-rada-vidpravila-u-vidstavku-ministerku-u-spravah-veteraniv-laputinu/>; інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 37 Veteran Fund, Рейтинг Моніторинг, 27-а хвиля: Образ ветеранів в українському суспільстві, 2–5 березня 2024 року, https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/RG_UA_Veterans_1000_UA_032024_press-1.pdf.
- 38 European Parliament, *Two years of war: The state of the Ukrainian economy in 10 charts*, лютий 2024 року, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_BRI\(2024\)747858](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_BRI(2024)747858).
- 39 Укрінформ, Ветерани назвали послуги, якими найбільш не задоволені, 13 лютого 2024 року, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3826639-veterani-nazvali-poslugi-akimi-najbilshne-zadovoleni.html>.
- 40 Інтерв'ю з представниками Veteran Hub, Київ, Вересень 2023 року. Див. також «У країні через велику кількість ветеранів може настати фінансовий колапс». Що має змінитися, щоб цього не сталося?, Громадське, 26 червня 2023 року, <https://hromadske.ua/posts/u-krayini-cherez-veliku-killist-veteraniv-mozhe-nastati-finansovij-kolaps-sho-maye-zminitisya-shob-cogo-ne-stalosya>.
- 41 Veteran Hub, Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей: Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей, жовтень 2023 року, сторінка 10, <https://veteranhub.com.ua/veteran-policy>.
- 42 Там само, сторінка 6.
- 43 LB, Ветеранська політика в країні ветеранів. Як є і як має бути?, 11 березня 2024 року, https://lb.ua/news/2024/03/11/602742_veteranska_politika_kraini.html.
- 44 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 45 Veteran Hub, Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей: Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей, жовтень 2023 року, сторінка 11, <https://veteranhub.com.ua/veteran-policy>.
- 46 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 47 Criminal gangs running the Balkans, BBC, 28 квітня 2001 року, http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/from_our_own_correspondent/1300684.stm.
- 48 Veteran Fund, Рейтинг Моніторинг, 27-а хвиля: Образ ветеранів в українському суспільстві, 2–5 березня 2024 року, https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/RG_UA_Veterans_1000_UA_032024_press-1.pdf.
- 49 Ці категорії не є ані фіксованими, ані самостійними: військовий, який має потужну групу підтримки та роботу, може втратити і те, і інше, і тяжіти до другої категорії, а потім, ймовірно, опинитися в четвертій. Однак маловірогідно, що хтось із четвертої категорії перейде до першої.
- 50 Див., наприклад, A Hirschfield та KJ Bowers, *The effect of social cohesion on levels of recorded crime in disadvantaged areas*, Urban Studies, 34, сторінка 8, липень 1997 року, <https://doi.org/10.1080/0042098975637>; Erik Scherpf та John K Roman, *Measuring change in social cohesion, collective efficacy and public safety outcomes during MAP implementation in NYC*, NORC at the University of Chicago, лютий 2021 року, <https://www.norc.org/content/dam/norc-org/pdfs/Measuring%20Change%20in%20Social%20Cohesion%20Collective%20Efficacy%20and%20Public%20Safety%20Outcomes%20during%20MAP%20Implementation%20in%20NYC.pdf>; Hanna Love, *Want to reduce violence? Invest in place*, Brookings, 16 листопада 2021 року, <https://www.brookings.edu/articles/want-to-reduce-violence-invest-in-place/>.
- 51 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року, думка, яка в цьому контексті перегукується з висновками дослідження Гізер Шойерман.
- 52 Heather Scheuerman, *The relationship between injustice and crime: A general strain theory approach*, Journal of Criminal Justice, 41, 6, листопад-грудень 2013 року, сторінки 375–385, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0047235213000664>.
- 53 Зокрема, один ветеран розповів, як маніпулювали його показниками кров'яного тиску: «Я сказав, що у мене трохи підвищений тиск. Вони поміряли, і він виявився 180. Вони поговорили і погодилися, що в мене підвищений тиск, але не дали мені ніяких паперів, нічого ніде не записали. [...] І коли я отримав висновок комісії, я сидів і читав всі ці папери і побачив, що [лікар] не вклав мою таблицю тиску, бо в моєму висновку було написано 140 на 90, а за ті два тижні, що я міряв і записував в таблицю, у мене два рази було найнижче – 142 і 143. То були найнижчі показники за два тижні. А

- решта були 175, 185 - це посередні показники - і найвищий показник був 196. Найнижчі були 142, 143, двічі». Інтерв'ю з В, лютий 2024 року.
- 54 За словами одного ветерана, командування «сказало мені, що я повинен піти в РАЦС або мій брат повинен піти в РАЦС і взяти там довідку про те, що він не одружений і ніколи не був одружений. Я сказав: «Добре, я піду». Коли я прийшов до РАЦСу, мені сказали: «Вибачте, але ми не видаємо таких документів, таких довідок з 2007 року. І ми гадки не маємо, що потрібно вашому командуванню. Ми не можемо їх видати, бо просто немає що видавати. Їх не існує». І вони мені сказали, що якщо він ніколи не був одружений, то його немає в реєстрі. Він ніде не значиться. Знову ж таки, я пішов до командування, але вони кажуть: «Нам потрібен цей папірець. Нам потрібен цей папірець і все». Інтерв'ю з В, лютий 2024 року.
- 55 Попри те, респонденти не згадували про корупцію у військово-медичній системі, про неї неодноразово повідомлялося як до, так і після повномасштабного вторгнення. Див. Армія Інформ, За вимагання хабарів з ветеранів АТО/ООС організатору кримінальної схеми оголошено підозру, 14 січня 2022 року, <https://armyinform.com.ua/2022/01/14/vumagannya-habariv-veterany/>; Zmina, Суд майже на рік затягнув розгляд справи про вимагання хабаря у ветерана АТО, 16 січня 2020 року, <https://zmina.info/news/sud-majzhe-na-rik-zatyagnuv-rozglyad-spravy-pro-vumagannya-habara-u-veterana-ato/>.
- 56 Інтерв'ю з В, лютий 2024 року.
- 57 Там само. Ми скоротили і відредагували розповідь ветерана для більшої наочності. Його досвід підтвердив інший ветеран, який так само не зміг отримати бойовий наказ під час служби через те, що у штабі не поспішали його видавати. «Коли я звільнився, у мене не було бойового наказу, мені його не виписали. Я отримав його, коли приїхав до Франківська, коли сам взяв усі документи, які мені були потрібні, коли особисто все подав. І тільки в січні мені зателефонували і сказали, що довідка про УБД готова.» Інтерв'ю з Р.
- 58 Інтерв'ю з В.
- 59 Інтерв'ю з С., батьком ветерана.
- 60 Інтерв'ю з Р.
- 61 Інтерв'ю з Б.
- 62 Інтерв'ю з Р.
- 63 Інтерв'ю з Б.
- 64 Інтерв'ю з В: «Найкраща реабілітація – це побути разом із сім'єю».
- 65 Інтерв'ю з М., ветераном.
- 66 Opendatabot, *Ukrainians got married less and divorced more in 2023*, 14 лютого 2024 року, <https://opendatabot.ua/en/analytics/marriages-divorces-2023>.
- 67 Denis Bulavin, *Exploring divorce in Ukraine: From hopes of prosperity abroad to trauma of return from war*, Hromadske, 19 вересня 2023 року, <https://hromadske.ua/en/posts/exploring-divorce-in-ukraine-from-hopes-of-prosperity-abroad-to-trauma-of-return-from-war>; Dan Sabbagh та Artem Mazhulin, *Ukrainian MPs pass controversial mobilisation bill to boost troop numbers*, Guardian, 11 квітня 2024 року, <https://www.theguardian.com/world/2024/apr/11/ukraine-demobilisation-plan-long-serving-soldiers-military-war-russia>.
- 68 UNHCR, *Full-scale Ukraine war enters third year, prolonging uncertainty and exile for millions of displaced*, 20 лютого 2024 року, <https://www.unhcr.org/uk/news/briefing-notes/full-scale-ukraine-war-enters-third-year-prolonging-uncertainty-and-exile>.
- 69 Ukraine Open for Business, *Average monthly salary in Ukraine increased by 4.4% in 2023*, 21 грудня 2023 року, <https://open4business.com.ua/en/average-monthly-salary-in-ukraine-increased-by-4-4-in-2023/>
- 70 Інтерв'ю з Р.
- 71 Інтерв'ю з А., ветераном і власником бізнесу.
- 72 Там само.
- 73 Інтерв'ю з Б.
- 74 Там само.
- 75 Інтерв'ю з В.
- 76 Інтерв'ю з Б.
- 77 Там само.
- 78 Інтерв'ю з Р.
- 79 Руджеро Скатуерро, У стані зміненої свідомості: Тенденції розвитку наркобізнесу в Україні під час війни, лютий 2024 року, GI-TOC, <https://globalinitiative.net/analysis/evolving-drug-trends-in-wartime-ukraine/>; GI-TOC, *Drugs on the front line*, 22 січня 2024 року, <https://globalinitiative.net/analysis/ukraine-synthetic-drugs-ocindex/>.
- 80 Інтерв'ю з Б.: «Це карається позбавленням повноцінної бойової служби, тебе забирають у ВСП (Військову службу правопорядку), складають протоколи, акти. Перший раз - попередження, догана, забирають гроші, другий раз - сувора догана, третій раз - тебе закривають, суд, військове слідство і навіть позбавлення волі. Справа в тому, що ти хотів випити, ти випив, ти вже не контролюєш себе, твоя реакція вже не та, а тебе відправляють на «нуль», твій товариш розраховує на тебе, а ти вже не можеш тримати автомат, ти - потенційний 300-й. Якщо ти 300-й, ти наражаєш на небезпеку своїх товаришів, бо вони думають, що ти їх прикриваєш, а ти, скажімо, вже заснув. [...] Якщо хочеш випити, зроби це після нашої перемоги».
- 81 Інтерв'ю з В.: «Коли я потрапив до регулярної армії, я був шокований, побачивши стільки п'яних. Серед добровольців такої проблеми не було».
- 82 Інтерв'ю з Р.
- 83 GI-TOC, *Drugs on the front line*, 22 січня 2024 року, <https://globalinitiative.net/analysis/ukraine-synthetic-drugs-ocindex/>.
- 84 Там само.
- 85 GI-TOC, *Global Organized Crime Index: Ukraine*, <https://ocindex.net/country/ukraine>.
- 86 Руджеро Скатуерро, У стані зміненої свідомості: Тенденції розвитку наркобізнесу в Україні під час війни, лютий 2024 року, GI-TOC, сторінки 20–23, <https://globalinitiative.net/analysis/evolving-drug-trends-in-wartime-ukraine/>.

- 87 Польові дослідження в Чернівцях, жовтень 2023 року.
- 88 Руджеро Скатурро, У стані зміненої свідомості: Тенденції розвитку наркобізнесу в Україні під час війни, лютий 2024 року, GI-TOC, сторінка 7, <https://globalinitiative.net/analysis/evolving-drug-trends-in-wartime-ukraine/>.
- 89 Інтерв'ю з високопоставленим джерелом у правоохоронних органах у Дніпрі, телефоном, березень 2024 року.
- 90 Інтерв'ю з представником Veteran Hub, Київ, вересень 2023 року. Така схильність до азартних ігор серед ветеранів спостерігається і в інших країнах. Див. BMJ, *UK military veterans nearly 11 times as likely to be problem gamblers as non-veterans*, 18 жовтня 2021 року, <https://www.bmj.com/company/newsroom/uk-military-veterans-nearly-11-times-as-likely-to-be-problem-gamblers-as-non-veterans/>.
- 91 Antikor, *In Ukraine, the number of gambling addicts has increased 8 times*, 23 лютого 2023 року, https://antikor.com.ua/en/articles/685796-v_ukraine_kolichestvo_ludomanov_uvelichilosj_v_8_raz.
- 92 Kateryna Denisova, *Zelensky signs decree to restrict online gambling*, Kyiv Independent, 20 квітня 2024 року, <https://kyivindependent.com/zelensky-signs-decree-to-restrict-online-gambling/>.
- 93 Kateryna Denisova, *Zelensky tasks authorities to find solution to online gambling following petition*, Kyiv Independent, 29 березня 2024 року, <https://kyivindependent.com/zelensky-casinos/>.
- 94 Rachel Ashwick, Shabeer Syed та Dominic Murphy, *Exploring demographics and health as predictors of risk-taking in UK help-seeking veterans*, Healthcare, сторінки 6, 2, 58, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6023507/>; British Legion, *Literature review: UK veterans and the criminal justice system*, https://www.britishlegion.org.uk/docs/default-source/campaigns-policy-and-research/litrev_uk_vets_crim_justice.pdf?sfvrsn=6e0c84bf_2; William D S Killgore та інші, *Post-combat invincibility: Violent combat experiences are associated with increased risk-taking propensity following deployment*, Journal of Psychiatric Research, сторінки 42, 13, 1112-1121, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022395608000034>.
- 95 Donna M Shaw та інші, *Criminal behavior and post-traumatic stress disorder in Vietnam veterans*, Comprehensive Psychiatry, сторінки 28, 5, 403-411, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0010440X87900575>.
- 96 Deirdre MacManus та інші, *Violent offending by UK military personnel deployed to Iraq and Afghanistan: A data linkage cohort study*, Lancet, 381, 9870, сторінки 907-917, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)60354-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)60354-2).
- 97 Кореспонденти The Lancet зазначили, що у звіті не розглядаються рівні депривації серед військовослужбовців, а також деталі того, де саме сталися насильницькі інциденти. Вони також підкреслили, що багато молодих військовослужбовців, які перебувають у відпустці і мають великі наявні доходи, схильні відвідувати нічні клуби, що може підвищувати для них відносний ризик насильства. Alexander M Wood, Stuart A Aitken and Claire L Wood, Correspondence: Violent offending by UK veterans, 29 June 2013, Lancet, 381, 9885, 2251-2252, [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(13\)61479-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(13)61479-8/fulltext).
- 98 Сашко Шевченко, Насильство в сім'ях ветеранів. Як цю проблему вирішують в Україні?, 12 серпня 2020 року, <https://www.radiosvoboda.org/a/nasylstvo-u-simyah-veteraniv-ato-oos/30779823.html>.
- 99 British Legion, *Literature review: UK veterans and the criminal justice system*, https://www.britishlegion.org.uk/docs/default-source/campaigns-policy-and-research/litrev_uk_vets_crim_justice.pdf?sfvrsn=6e0c84bf_2; Erin Snodgrass, *The average age of Ukrainian soldier is older than 40 as the country grapples with personnel problems*, Business Insider, 7 листопада 2023 року, <https://www.businessinsider.com/average-age-ukrainian-soldier-43-amid-personnel-problems-2023-11?r=US&IR=T>.
- 100 GI-TOC, *Smoke on the horizon: Trends in arms trafficking from the conflict in Ukraine*, червень 2024, <https://globalinitiative.net/analysis/trends-arms-trafficking-conflict-ukraine-russia-monitor/>.
- 101 BBC News Ukraine, Ветеран АТО із бойовою гранатою погрожував підірвати Кабмін. Його затримали, 4 серпня 202 року, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58084426>.
- 102 Інтерв'ю з високопоставленим джерелом у правоохоронних органах у Дніпрі, телефоном, березень 2024 року.
- 103 Інтерв'ю з представниками Veteran Hub, Київ, вересень 2023 року.
- 104 Маркіян Климковецький, Альтернатива тюрмі. Як судити ветеранів, які скоїли злочин через психічні травми війни, Громадське, 8 січня 2024 року, <https://hromadske.ua/posts/alternativa-tyurmi-yak-suditi-veteraniv-yaki-skoyili-zlochincherez-psihichni-travmi-vijni>.
- 105 Vadim Volkov, *Violent entrepreneurship in Post-Communist Russia*, Europe-Asia Studies, 1999 рік, сторінки 51, 5, 742.
- 106 Там само, сторінка 750.
- 107 Інтерв'ю з Б.
- 108 Інтерв'ю з Б.
- 109 Mark Galeotti, *The Vory: Russia's Super Mafia*. New Haven and London: Yale University Press, 2019 рік.
- 110 Інтерв'ю з високопоставленим джерелом у правоохоронних органах у Дніпрі, телефоном, березень 2024 року.
- 111 Вже відомо про численні випадки використання безпілотників для контрабанди товарів на заході України. Анастасія Гончаренко, *На Волині пограничники приземлили дрон с 22 кг наркотиків*, TSN, 11 лютого 2024 року, <https://tsn.ua/ru/ukrayina/na-volyni-pogranichniki-prizemlili-dron-s-22-kg-narkotikov-2511631.html>; Tanya Polyakovska, *Another war of drones: in Volyn smugglers found a workshop for the production of UAVs* (відео), UNIAN, 15 грудня 2023 року, https://www-unian-ua.translate.goog/incidents/novini-volini-kontrabandisti-organizuvali-virobcnitvo-droniv-12484542.html?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en&_x_tr_pto=sc.
- 112 Тетяна Боярчук, На Волині приземлили дрон із наркотиками на 13 мільйонів гривень, LB News, 11 лютого 2024 року,

- https://lb.ua/society/2024/02/11/597865_volini_prizemlili_dron_iz.html.
- 113 Irina Kupryakhina, *Смерть возвращается домой*, Novaya Gazeta Europe, 29 серпня 2022 року, <https://novayagazeta.eu/articles/2022/08/29/smert-vozvraschaetsia-domoi>; Alexey Sakhnin, *Афганский капкан: как это войны в Афганистане отражается в судьбах ее ветеранов*, Moskvich Mag, 7 травня 2023 року, <https://moskvichmag.ru/lyudi/afganskij-kapkan-kak-eho-vojny-v-afganistane-otrazhaetsya-v-sudbah-ee-veteranov/>.
- 114 Артем Горovenko, Ветеранів АТО, яких звинувачують в створенні злочинного угруповання, залишили в СІЗО, RBC News, 24 вересня 2021 року, <https://www.rbc.ua/ukr/news/veteranov-ato-kotoryh-obvinyayut-sozdani-1632496409.html>; Radio Svoboda, СБУ заявляє, що зупинила діяльність злочинної групи на Харківщині, до якої входили правоохоронці, 5 серпня, 2021 року, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-kharkiv-obshuky/31395341.html>; Управління Служби безпеки України в Харківській області, СБУ ліквідувала потужне злочинне угруповання, яке обкладало «даниною» бізнесменів на Харківщині Facebook, 13:12, 5 серпня 2021 року, <https://www.facebook.com/ssu.kharkiv/posts/149251704000917>.
- 115 Ilmari Kähkö, *"Slava Ukraini!": Strategy and the Spirit of Ukrainian Resistance 2014–2023*. Helsinki: Helsinki University Press, сторінка 143.
- 116 Загалом, у період між 2014 та 2022 роками масштаби багатьох видів злочинів суттєво скоротилися. Див. Слово і діло, Чи повернулася Україна в «лихі 90-ті»: як змінився рівень злочинності з 1992 року, 10 вересня 2020 року, <https://www.slovoidilo.ua/2020/09/10/infografika/suspilstvo/chy-povernulasya-ukrayina-lyxi-90-ti-yak-zminyvsya-riven-zlochynnosti-1992-roku>.
- 117 Інтерв'ю з високопоставленим джерелом у правоохоронних органах у Дніпрі, телефоном, березень 2024 року.
- 118 Spirina Kateryna та інші, *Portrait of a veteran in Russian-Ukrainian war: 2014–2022*, Ukrainian Veterans Fund, липень-серпень 2022 року, <https://veteranfund.com.ua/en/analitik/portrait-of-a-veteran-in-russian-ukrainian-war/#:~:text=With%20the%20increase%20in%20the,Russian%2DUkrainian%20war%20was%20438%2C834>; Див. Павло Середа та інші, *Returning home: Understanding the perspectives of veterans in Ukraine after the 24th of February 2022*, 15 травня 2024 року, <https://reliefweb.int/report/ukraine/returning-home-understanding-perspectives-veterans-ukraine-after-24th-february-2022>.
- 119 Інтерв'ю з Б.
- 120 Інтерв'ю з Р.
- 121 Міністерство внутрішніх справ Україна (дані). *Lost and stolen weapons in Ukraine*, Streamlit (візуалізація), <https://ua-weapons.streamlit.app/>.
- 122 День, Контрабанди зброї з України до країн ЄС немає – Вадим Дзюбинський, 30 листопада 2023 року, <https://day.kyiv.ua/news/301123-kontrabandy-zbroyi-z-ukrayiny-do-krayin-yes-nemaye-vadym-dzyubynskyy>.
- 123 Служба безпеки України, СБУ викрила 4 чорних зброярів, які продавали криміналітету «трофейну» російську зброю та вибухівку, 14 березня 2024 року, <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-4-chornyx-zbroiariv-yaki-prodavaly-kryminalitetu-trofeinu-rosiisku-zbroiu-ta-vybukhivku>.
- 124 GI-TOC, *Smoke on the horizon: Trends in arms trafficking from the conflict in Ukraine*, червень 2024 року, <https://globalinitiative.net/analysis/trends-arms-trafficking-conflict-ukraine-russia-monitor>.
- 125 Служба безпеки України, СБУ знешкодила злочинне угруповання, яке під виглядом правоохоронців грабувало харків'ян, Telegram, 21 вересня 2022 року, <https://t.me/SBUkr/5141>.
- 126 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 127 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Київ, вересень 2023 року; Інтерв'ю з високопоставленим джерелом у правоохоронних органах у Дніпрі, телефоном, березень 2024 року.
- 128 Інтерв'ю з представником неурядової організації, квітень 2024 року.
- 129 Інтерв'ю з представником неурядової організації, квітень 2024 року; Конституція України, <https://unece.org/fileadmin/DAM/hlm/prgm/cph/experts/ukraine/ukr.constitution.e.pdf>.
- 130 Володимир Рихліцький, Зброя для обраних. Що не так з новим законопроектом про легалізацію зброї для цивільних?, Українська правда, 17 січня 2024 року, <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/17/708824/>.
- 131 Там само.
- 132 Mirko Rudic, *Serbia's forgotten veterans fight new battle for hearts, minds and welfare*, Guardian, 21 жовтня 2013 року, <https://www.theguardian.com/world/2013/oct/21/serbias-veterans-benefits-croatias-balkan-war>.
- 133 Станом на березень 2024 року проєкт tuReCOVERY, заснований українським олігархом, відкрив 10 реабілітаційних центрів, орієнтованих на фізичну реабілітацію.
- 134 Veteran Hub, Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей: Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей, жовтень 2023 року, <https://veteranhub.com.ua/veteran-policy>.
- 135 IREX, *Ukraine veteran reintegration*, <https://www.irex.org/project/ukraine-veteran-reintegration>; International Organization for Migration, *IOM and Germany will support veterans' reintegration in Ukraine*, 25 січня 2023 року, <https://ukraine.iom.int/news/iom-and-germany-will-support-veterans-reintegration-ukraine>.
- 136 *Veterano Cyber Cluster 2.0*, Veterano, <https://www.veterano.org.ua/>.
- 137 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Київ, вересень 2023 року.
- 138 Veteran Hub, Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей: Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей, жовтень 2023 року, 108, <https://veteranhub.com.ua/veteran-policy>.

- 139 Дана Гордійчук, Бізнес переймає функції держави. Як компанії готуються боротись за мільйон ветеранів?, Українська правда, 13 травня 2024 року, <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/05/13/713568/>.
- 140 Oschad News, *Oschadbank offers Ukraine's first specialized banking product for veterans*, 15 квітня 2024 року, <https://www.oschadbank.ua/en/news/osadbank-proponue-persij-v-ukraini-specializovanij-bankivskij-produkt-dla-veteraniv>.
- 141 Kyiv-Mohyla Business School, *How public organizations work during the war: Association of ATO Veteran Entrepreneurs*, 18 квітня 2023 року, [https://kmbms.ua/en/article/article18042023;interview with NGO, Lviv, April 2024](https://kmbms.ua/en/article/article18042023;interview%20with%20NGO,%20Lviv,%20April%202024).
- 142 Дана Гордійчук, Бізнес переймає функції держави. Як компанії готуються боротись за мільйон ветеранів?, Українська правда, 13 травня 2024 року, <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/05/13/713568/>.
- 143 Верховна Рада України, Про внесення змін до Закону України "Про Регламент Верховної Ради України", <https://ips.ligazakon.net/document/JH3X600A?an=7>.
- 144 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 145 Там само.
- 146 Там само.
- 147 Там само.
- 148 Daryna Hrysiuk, *How many women are defending Ukraine against Russia's invasion?*, 26 березня 2024 року, Brand Ukraine NGO and Ministry of Foreign Affairs, <https://war.ukraine.ua/articles/how-many-women-are-defending-ukraine-against-russia-s-invasion/#:~:text=There%20are%20more%20than%207%2C000,taking%20part%20in%20the%20fighting>.
- 149 Associated Press, *Ukraine's parliament passes a controversial law to boost much-needed conscripts and fill army ranks*, NBC News, 11 квітня 2024 року, <https://www.nbcnews.com/world/ukraine-parliament-passes-law-boost-conscripts-army-rcna147333>.
- 150 Kyiv Post, *Military did not request that 500,000 be mobilized – Zaluzhny*, 26 грудня 2023 року, <https://www.kyivpost.com/post/25980>.
- 151 Bohdan Ben, *Ukraine's Army Chief Syrskyi: The need to mobilize 500,000 troops significantly reduced after audit*, Euromaidan Press, 30 березня 2024 року, <https://euromaidanpress.com/2024/03/30/ukraines-army-chief-syrskyi-the-need-to-mobilize-500000-troops-significantly-reduced-after-audit/>.
- 152 Інтерв'ю з М. Запитання: «Чи допоможе діджиталізація?» Відповідь: «Гадаю, що так. Стане значно швидше».
- 153 Natalya Khandusenko, *The Ministry of Defense is developing the "Army+" application for the military: what will be in it* (відео), Dev UA, 21 лютого 2024 року, https://dev-ua.translate.google.com/news/komanda-it-fakhivtsiv-minoborony-rozroblaie-zastosunok-dlia-viiskovykh-armiia-shcho-v-nomu-bude-1708528503?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en&_x_tr_pto=sc.
- 154 Дискусії про включення електронних послуг для ветеранів у національну цифрову платформу точаться щонайменше з 2020 року, хоча нічого конкретного поки що не відбулося. Міністерство у справах ветеранів України, Електронний кабінет ветерана буде реалізовано через портал державних послуг «ДІЯ», <https://mva.gov.ua/ua/news/elektronnij-kabinet-veterana-bude-realizovano-cherez-portal-derzhavnih-poslug-diya>.
- 155 Укрінформ, Ветерани назвали послуги, якими найбільш не задоволені, 13 лютого 2024 року, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3826639-veterani-nazvali-poslugi-akimi-najbilsh-ne-zadovoleni.html>.
- 156 Перевірено 21 березня 2024 року. В Україні запрацювала Єдина ветеранська лінія: з якими питаннями можна звертатися, *Ukrainska Pravda*, 20 March 2024, https://life.pravda.com.ua/society/v-ukrajini-z-yavilasya-yedina-veteranska-liniya-detali-300611/?_gl=1*tqq77n*_ga*MTAwMDM5MjQ2MjY4xNzA5Mzg5ODU0*_ga_6ELQ7YCNBS*MTcxMDkzNTA5NC4xNy4xLjE3MTA5MzUxMjYyMjguMC4w.
- 157 Верховна Рада України, Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів пропонує законодавчо врегулювати державно-волонтерську підтримку військовослужбовців після демобілізації, 7 серпня 2023 року, https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239786.html.
- 158 Інтерв'ю з високопоставленим джерелом у правоохоронних органах у Дніпрі, телефоном, березень 2024 року.
- 159 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Київ, вересень 2023 року.
- 160 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 161 Euronews, *Ukraine veterans protest over payout cuts*, YouTube, 23 вересня 2011 року, [https://www.youtube.com/watch?v=CnSL1Y9pZnA;Юлія Рябчун, Офіс президента пікетують ветерани-"афганці". Чого вимагають, Суспільне, 19 жовтня 2021 року, <https://susplne.media/172962-ofis-prezidenta-piketuut-veterani-afganci-cogo-vimagaut/>.](https://www.youtube.com/watch?v=CnSL1Y9pZnA;Юлія%20Рябчун,%20Офіс%20президента%20пикетують%20ветерани-%20афганці)
- 162 Міністерство у справах ветеранів України, *With the support of the Ministry of Veterans in Ukraine, the educational reintegration program for veterans "Cyberprotectors" was launched*, https://mva.gov.ua.translate.google.com/news/za-pidtrimki-minveteraniv-v-ukrajini-startovala-navchalna-reintegracijna-programa-dlya-veteraniv-kiberzahisniki?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en&_x_tr_pto=wapp.
- 163 Інтерв'ю з представниками Veteran Hub, Київ, вересень 2023 року.
- 164 Укрінформ, Ветерани назвали послуги, якими найбільш не задоволені, 13 лютого 2024 року, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3826639-veterani-nazvali-poslugi-akimi-najbilsh-ne-zadovoleni.html>.
- 165 Анастасія Дячкіна, Гранти для ветеранів: хто та як може отримати кошти на розвиток бізнесу, Українська правда, 30 листопада 2023 року, <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/11/30/707098/>; Державний центр зайнятості, Гранти для ветеранів: на що звернути увагу?, <https://old.dcz.gov.ua/publikaciya/granty-dlya-veteraniv-na>

- shcho-zvernuty-uvagu-0; eRobota, сторінка «Про проєкт», <https://erobota.diia.gov.ua/#about>; Дія, «Робота: Уряд запускає гранти для ветеранів на старт чи розвиток бізнесу, 10 квітня 2023 року», <https://diia.gov.ua/news/yerobota-uryad-zapuskaye-granti-dlya-veteraniv-na-start-chi-rozvitok-biznesu>; *Ukrainian government portal, Official website of the eRobota project launched*, 10 листопада 2022 року, <https://www.kmu.gov.ua/en/news/zaprasuyuvav-oficijnij-sajt-proektu-yerobota>.
- 166 Інтерв'ю з А., власником піцерії і ветераном.
- 167 Vladyslav Kudryk, *Ukraine's railway company to hire veterans to protect infrastructure with drones*, Kyiv Independent, 26 січня 2024 року, <https://kyivindependent.com/ukraines-railway-company-to-hire-veterans-to-protect-infrastructure-with-drones/>.
- 168 Див., наприклад, Rubryka, *Ukraine unveils center to assist veterans in reintegration to civilian life*, 16 червня 2023 року, <https://rubryka.com/en/2023/06/16/v-ukrayini-pochav-pratsyuvaty-pershyj-tsentrveteranskogo-rozvytku-navishho-tse-rishennya/>.
- 169 *Career Transition Partnership, About us*, <https://www.ctp.org.uk/about-us/the-ctp>.
- 170 Верховна Рада України, Проект Закону про міжнародні оборонні компанії, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44120>.
- 171 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 172 Там само.
- 173 Там само.
- 174 Там само.
- 175 UNN, *Veteran Oleksandr "Terem" Budko will become the new "Bachelor"*, 13 травня 2024 року, <https://unn.ua/en/news/veteran-oleksandr-teren-budko-will-become-the-new-bachelor>; Promote Ukraine, *Ukrainian initiative "Games of Heroes" is coming to Brussels*, 1 листопада 2023 року, <https://www.promoteukraine.org/the-ukrainian-initiative-games-of-heroes-is-coming-to-brussels/>.
- 176 Інтерв'ю з високопоставленим джерелом у правоохоронних органах у Дніпрі, телефоном, березень 2024 року.
- 177 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 178 President of Ukraine Official Website, *How are you? As part of Olena Zelenska's initiative, Ukrainians will be told about the importance of taking care of mental health*, 24 березня 2023 року, <https://www.president.gov.ua/en/news/ti-yak-u-mezhah-inicjatyvi-oleni-zelenskoyi-ukrayincyam-rozk-81777>.
- 179 Інтерв'ю з М.
- 180 Сашко Савченко, *Насильство в сім'ях ветеранів. Як цю проблему вирішують в Україні?*, 12 серпня 2020 року, <https://www.radiosvoboda.org/a/nasylstvo-u-simyah-veteraniv-atooos/30779823.html>.
- 181 Rubryka, *Not a panacea, but a chance: How a psychological support app for veterans works*, 23 червня 2023 року, <https://rubryka.com/en/article/zastosunok-baza/>; Prometheus, *Psychology of people during the war: How to live and work in new realities*, <https://prometheus.org.ua/prometheus-plus/war-psychology/>.
- 182 Інтерв'ю з М.
- 183 United Nations Ukraine, *Ukraine endorses roadmap on mental health during the war under Prime Minister and First Lady of Ukraine*, 9 грудня 2022 року, <https://ukraine.un.org/en/210765-ukraine-endorses-roadmap-mental-health-during-war-under-prime-minister-and-first-lady>.
- 184 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 185 Інтерв'ю з військовим психологом, березень 2024 року.
- 186 Інтерв'ю з Р.
- 187 На трьох рівнях, Армія Inform, *Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?»: військовий аспект*, 18 квітня 2023 року, <https://armyinform.com.ua/2023/04/18/vseukrayinska-programa-mentalnogo-zdorovya-ty-yak-vijskovuj-aspekt/>; Інтерв'ю з М.: «Командування намагається відправити його [травмованого солдата] до іншого спеціаліста. Покласти його туди на 10 днів, щоб його відкачали. Приспати. І таке інше. Присипляють в сенсі відпочинку».
- 188 Інтерв'ю з М.
- 189 Інтерв'ю з Б.
- 190 Укрінформ, *Ветеран ЗСУ: Психолог – це перший ступінь допомоги після хірурга для військового з ампутацією*, 23 лютого 2024 року, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3831369-veteran-zsu-psiholog-ce-persa-stupin-dopomogi-pisla-hirurg-dla-vijskovogo-z-amputacieu.html>.
- 191 Інтерв'ю з представником неурядової організації, Львів, квітень 2024 року.
- 192 Там само.
- 193 Ukrainer, *Being a psychologist on the hotline during the war*, 21 лютого 2023 року, https://www.ukrainer-net.translate.google.com/translate?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en&_x_tr_pto=sc&_x_tr_hist=true.
- 194 Romina Bandura та Paula Reynal, *Investing in mental health will be critical for Ukraine's economic future*, Center for Strategic and International Studies, 21 серпня 2023 року, <https://www.csis.org/analysis/investing-mental-health-will-be-critical-ukraines-economic-future>.
- 195 Див. Eric T Jean, *The myth of the troubled and scorned Vietnam veteran*, Journal of American Studies, 26, 1, 59–74, <https://www.jstor.org/stable/27555590>.
- 196 Sharon R Cohany, *Employment and unemployment among Vietnam-era veterans*, Monthly Labor Review, квітень 1990 року, сторінки 22–29, <https://www.bls.gov/opub/mlr/1990/04/art4full.pdf>.



**GLOBAL
INITIATIVE**
AGAINST TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME

ПРО ГЛОБАЛЬНУ ІНІЦІАТИВУ

Глобальна ініціатива проти транснаціональної організованої злочинності - це міжнародна мережа, яка налічує понад 700 експертів в усьому світі.

Глобальна ініціатива забезпечує платформу для просування широкої дискусії та інноваційних підходів як складових частин комплексної глобальної стратегії боротьби з організованою злочинністю.

www.globalinitiative.net